

LYGINAMOJI ATASKAITA

Strategija „Europa 2020“ ir žmonės, turintys negalią
Informatyvios sesijos Ispanijoje, Lietuvoje ir Graikijoje:
žmonių, turinčių negalią, ir ekspertų nuomonės.

Autoriai:

Giacomo Brodolini fondas - Graziano Di Paola ir Angela Genova (Italija)

Antigone (Graikija)

COGAMI - Galicijos žmonių, turinčių negalią, konfederacija ir Rita Bouvy Vilaboa (Ispanija)

Valakupių reabilitacijos centras (Lietuva)

2013

Šis projektas buvo finansuojamas remiant Europos Komisijai.

Šis leidinys atspindi vien tik autorių nuomonę, ir Komisija negali būti atsakinga už bet kokį čia pateiktos informacijos naudojimą.

PROJEKTO PARTNERIAI

ANTIGONE – Rasizmo, ekologijos, taikos ir kovos prieš smurtą informacijos ir dokumentacijos centras
Ptolemaion g. 29A, 54630, Salonikai, Graikija
www.antigone.gr
info@antigone.gr

Solidarumo ir aktyvaus dalyvavimo pagrindu įgyvendindama savo veiklą – organizuodama edukacinius seminarus, profesinio mokymo programas, mokslinius tyrimus, publikacijas, pilietines akcijas, dalyvavimą festivaliuose, konferencijose ir kt. – ANTIGONE siekia savo tikslų, kovodama su visomis negatyvios diskriminacijos formomis lyčių, rasiniu ar tautiniu pagrindu, dėl socialinio/ekonominio/išsilavinimo lygio statuso, neįgalumo, amžiaus, religijos ir t.t., gindama žmogaus teises, socialinę ekologiją, nesmurtinę aplinką ir tarpkultūrinį dialogą.

COGAMI - Galicijos žmonių, turinčių negalią, konfederacija
Rúa Modesto Brocos, nº 7, 3º bloque-baixos, 15704
Santiago de Compostela, Corunna, Ispanija
www.cogami.es
proxectos@cogami.es

Siekdama pilnaverčio žmonių, turinčių negalią, dalyvavimo visose visuomenės veiklos srityse, gindama ir remdama jų teises, reikalaujant socialinių pokyčių, stiprinant ir koordinuojant asociatyvų judėjimą ir teikimą paslaugų, kurios atitiktų šių žmonių poreikius ir lūkesčius, COGAMI teikia šias paslaugas: informavimas, konsultavimas ir orientavimas, prieinamumas ir socialinis dalyvavimas, tarpininkavimas ieškant darbo, parama dirbant savarankiškai, profesinis mokymas, pagalba įsidarbinant, laisvalaikio veiklos organizavimas, asmeninės pagalbos teikimas, neįgaliųjų pagalbos centrų valdymas, asociatyvaus judėjimo stiprinimas, paskaitų organizavimas ir informacijos teikimas.

Fondazione Giacomo Brodolini

FGB – Giacomo Brodolini fondas
Via Barberini 50, 00187, Roma, Italija
www.fondazionebrodolini.it
info@fondazionebrodolini.it
info@antigone.gr

Įkurtas 1971 metais, Brodolini fondas yra nepriklausomas kultūrinės veiklos plėtros ir idėjų centras, kuris siūlo bei vertina politikas įvairiuose valdymo lygiuose: vietiniame, regioniniame, nacionaliniame, Europos ir tarptautiniame. FGB valdybos nariai yra žinomi Italijos universitetų atstovai. Susiedami institucijų poreikius su savo ekspertų tinklu, jie gali pateikti reikalingus instrumentus ir panaudoti juos įvairių rūšių veiklai: tarp svarbiausiųjų – projektų plėtra, mokymai, apžvalgos, vertinimai, konferencijų ir seminarų organizavimas. FGB veiklos tematika apima šias sritis: augimą ir plėtrą, žmogiškuosius išteklius ir darbo rinką, horizontaliuosius prioritetus ir lyčių aspekto integravimą, gerovę ir socialinę politiką.

VRC – Valakupių reabilitacijos centras
Vaidilutės g. 69, Vilnius, Lietuva
A. Juozapavičiaus pr. 34, Kaunas, Lietuva
www.reabilitacija.lt
info@reabilitacija.lt

Viešoji įstaiga Valakupių reabilitacijos centras (VRC) teikia profesinės, socialinės ir medicininės reabilitacijos paslaugas žmonėms turintiems negalią. VRC kompleksinis reabilitacijos modelis, standartizuoti vertinimo metodai, profesinių įgūdžių lavinimas ir profesinio mokymo programos padeda siekti geresnės neįgaliųjų sveikatos ir didesnio jų dalyvavimo darbo rinkoje. VRC yra Europos reabilitacijos platformos (European Platform for Rehabilitation) narys.

TURINYS

Įžanga	7
1. Teisinės neįgaliųjų socialinės integracijos prielaidos Ispanijoje, Lietuvoje ir Graikijoje	9
2. Metodologija	16
3. Rezultatai	21
4. Išvados	40
5. Priedai	46

ĮŽANGA

2010-aisiais metais Europos Sąjungoje apie **25%** žmonių, perkopusių 16-os metų amžių, deklaravo, kad jų **veikla yra ribota**. Pagyvenę žmonės, turintys negalią, sudaro 46% visų asmenų, turinčių negalią (nuo 16-os metų ir daugiau). Žmonių, turinčių sunkią negalią, dalis sudaro 8%. Apie 4,8% asmenų nuo 16-os iki 64-ųjų metų gauna neįgalumo pašalpas¹. Siekiant sėkmingo ES **strategijos „Europa 2020“** įgyvendinimo, neįgaliųjų integravimas į visus socialinio, ekonominio ir politinio gyvenimo aspektus yra ypač svarbus.

Dėl šių priežasčių projektas „Mes galime dirbti 2020“ (angl. „We are Able to Work“ (toliau ABLE'20) turi tikslą spręsti daugelį probleminių sričių, kurios įvardintos ES Strategijoje dėl negalios 2010-2020. Šiame projekte numatytos veiklos yra nukreiptos tam, kad būtų **skatinama jaunų žmonių iniciatyva**, sprendžiant jaunimo įdarbinimo klausimus, skatinant nedirbančio jaunimo mobilumą ir aktyvų dalyvavimą visuomenėje.

Projektas ABLE'20 remia inovatyvių metodų taikymą neformaliame švietime ir jaunimo darbe, suvedant drauge tikslines jaunimo, turinčio negalią, grupes ir darbo galimybes bei jų skatinimą šalyse-partnerėse **Graikijoje, Ispanijoje ir Lietuvoje**, kuriose jaunimo nedarbo lygis yra aukščiausias tarp 27-ųjų ES šalių-narių.

Atsižvelgiant į bendruosius programos „Veiklus jaunimas“ tikslus, ABLE'20 pradinis tikslas yra skatinti jaunų žmonių aktyvų pilietiškumą apskritai ir jų kaip europiečių pilietiškumą konkrečiai, remiant jaunimo su mažesnėmis galimybėmis, t. y. jaunimo, turinčio negalią, aktyvistų ir ekspertų dalyvavimą, formuojant ir įgyvendinant esminę ES politiką.

Esminė šio projekto idėja yra įgyvendinti pagrindines ES strategijas dėl jau-

¹ ANED – Academic Network of European Disability Experts, 2012-ųjų metų ataskaita, p.24.

nimo įsidarbinimo ir neįgaliųjų teisių užtikrinimo. Siekiama, kad strategijos „Europa 2020“, „Mobilus jaunimas“ ir „ES Strategija dėl negalios 2010-2020“ būtų įvertintos jaunimo, turinčio negalią, atstovų, aktyvistų ir ekspertų, o iš jų gauta informacija apie šias svarbias politikos sampratas būtų panaudota pagrindinėms projekto veikloms. Tokio projekto tikslas yra įgyvendinti jaunimo, turinčio negalią, pilietinę teisę, t. y. teisę dalyvauti, ir pateikti neįgaliųjų, aktyvistų ir ekspertų įžvalgas Europos politikos formuotojams darbo, tvarios plėtros ir jaunimo klausimų srityse.

Ši ataskaita pateikia informatyvių sesijų, organizuotų 2013 m. rudenį remiantis neformalaus švietimo metodologija „Nuskriaustųjų teatras“, sukurta August'o Boal'io, rezultatus, susijusius su strategija „Europa 2020“, „Mobilus jaunimas“ ir „ES Strategija dėl negalios 2010-2020“ Ispanijoje, Lietuvoje ir Graikijoje.

1. TEISINĖS NEĮGALIŪJŲ SOCIALINĖS INTEGRACIJOS PRIELAIDOS ISPANIJOJE, LIETUVOJE IR GRAIKIJOJE

Visų trijų šalių teisinėse sistemose yra daug sąlyčio taškų, nes šiose šalyse buvo ratifikuota JT Neįgaliųjų teisių Konvencija². Tačiau socialinis-ekonominis kontekstas ir nacionalinių institucijų specifika sudarė sunkumų, įgyvendinant šią Konvenciją Ispanijoje, Lietuvoje ir Graikijoje.

1.1. ISPANIJA

Ispanijos nacionalinei teisei sistemai būdingi du aspektai: pirma, 2013 metais nacionalinė reguliavimo sistema buvo atnaujinta, ir tai neigiamai atsiliepė asmenims, turintiems negalią. Antra, 17 Ispanijos autonominių sričių (CCAA) turi savo įstatymų leidybos galią įvairiose sferose, todėl kiekvienas bendras valstybės įstatymas po to yra modifikuojamas specifiniais regioniniais įstatyminiais aktais, kuriuose apibrėžiamos atskiros detalės.

Pagrindinis nacionalinis reguliavimo aktas yra „**Bendrasis įstatymas dėl asmenų, turinčių negalią, teisių ir jų socialinės integracijos**“³ (LGD), priimtas 2013 m. lapkričio mėn. LGD tikslas yra garantuoti žmonėms, turintiems negalią, teisę į lygias galimybes ir vienodo požiūrio į juos sąlygas, vienodas su kitais piliečiais, skatinant asmeninę nepriklausomybę, visuotinę prieinamumą, įdarbinimo galimybes, bendruomeninę aprėptį ir nepriklausomą gyvenimo būdą, taip pat visų diskriminacijos formų panaikinimą pagal Ispanijos Konstitucijos (str. 9.2, 10, 14 ir 49) ir ratifikuotos JT Konvencijos (įsigaliojusios 2008 m. gegužės 3 d.) reikalavimus. Įstatymo tikslas yra harmonizuoti

2 Neįgaliųjų teisių Konvencija - The Convention on the Rights of Persons with Disabilities <http://www.un.org/disabilities/documents/convention/convoptprot-e.pdf>.

3 Karališkasis įstatyminis dekretas - Royal Legislative Decree LGD) 1/2013, priimtas lapkričio 29 d. LGD yra konsoliduota trijų ankstesnių įstatymų redakcija: Įstatymo 13/1982, priimto balandžio 7 d., dėl neįgaliųjų socialinės integracijos (LISMI); Įstatymo 51/2003, priimto gruodžio 2 d., dėl neįgaliųjų lygių galimybių, nediskriminavimo ir visuotinio prieinamumo (LIONDAU); ir Įstatymo 49/2007, priimto gruodžio 26 d., kuris nustato taisykles dėl pažeidimų ir baudų taikymo neįgaliųjų lygių teisių, nediskriminavimo ir visuotinio prieinamumo srityse.

ankstesnius normatyvinius aktus. Tačiau LGD pilnai neišnaudojo galimybės pataisyti įstatymo ar garantuoti teises.

Nacionaliniame lygyje taip pat reiktų atsižvelgti į pataisas įstatyminiame dekrete dėl įstatymo 39/2006, priimto gruodžio 14 d., dėl **Asmenų savarankiškumo skatinimo ir šių asmenų globos** (LAPAD). Šiuo įstatymu 39/2006 siekiama sutelkti dėmesį į rūpybą bei skatinti asmenų, negalinčių savarankiškai apsitarnauti kasdieninėje veikloje, savarankiškumą. Buvo parengtas socialinės apsaugos modelis, kuris numatė subjektyvias tokių asmenų teises, šeimos aplinkoje teikiamą rūpybą ir daugelį infrastruktūros, pašalpų bei paslaugų klausimų, kurie padėtų, sprendžiant slaugos, rūpybos ir nepriklausomo gyvenimo skatinimo problemas. Tačiau įvestas biudžeto taupymas sumažino ar net visai panaikino dalį šių teisių.

1.2. GRAIKIJA

Graikijos reguliavimo sistema pasižymi tuo, kad skiria formalų dėmesį vienodam požiūriui į asmenis, turinčius negalią, ir lyčių lygybei, kaip tai pabrėžiama Konstitucijoje. Be to, asmenų, turinčių negalią, švietimas ir mokymas turėtų būti garantuojamas valstybės. Pagrindiniai su neįgaliųjų darbu susiję Graikijos įstatymai reglamentuoja prieinamumą neįgaliesiems, mokymą ir

4 Naujasis Graikijos darbuotojų kodeksas, priimtas įstatymu 3528/2007 (Official Journal of the Hellenic Republic 26/A, išleistas 09/02/2007). Įstatymas 3488/2006 (Official Journal of the Hellenic Republic 191/A, išleistas 11/09/2006).

5 Įstatymas 2643/1998 (Official Journal of the Hellenic Republic 220/A, išleistas 1998.09.28.)

6 Pagal šį įstatymą, Graikijos privatus sektorius, bendrovės, turinčios daugiau nei 50 darbuotojų, privalo įdarbinti 8% neįgaliųjų ir kitų socialiai pažeidžiamų grupių atstovų tarp savo darbuotojų. Viešajame sektoriuje atitinkama dalis yra 5%. Asmenys su minimalia negalia sudaro 50%, jeigu jie yra registruoti OAED nedirbančiųjų registre, ir jie įtraukti į kategoriją asmenų, kurie yra saugomi pagal įstatymą 2643/1998, kuris numato specialią priėmimo į darbą procedūrą. Be to, įstatymas apima ir asmenis, kurie turi giminių (vaikų, brolių/seserų ar partnerių), turinčių negalią, sudarančią bent 67%, kuri turi būti patvirtinta specialios medicinos komisijos. Atskirais atvejais, kai sergantis giminaitis turi psichinę negalią ar autizmą, negalios procentas, kuriam esant įsigojia šis įstatymas, yra 50%. Tas pats įstatymas nustato, kad pasamdyti neįgalieji privalo turėti galimybę pasirinkti lankstų darbo grafiką ir specialias nuolaidas tais atvejais, kai oro sąlygos neleidžia jiems atvykti į darbą, atvykti į darbą klaiku arba likti darbe iki jų pamainos pabaigos.

pagrindines darbo teises Graikijoje⁴. Pats svarbiausias Graikijos įstatymas neįgaliųjų įdarbinimo srityje – tai įstatymas 2643/98 **“Nuostata dėl specialiųjų socialinių grupių įdarbinimo ir kiti straipsniai”**⁵, kuris nustato kvotų schemą⁶ darbuotojams, turintiems negalią, privačiame ir viešajame sektoriuose. Šis įstatymas numato privalomą asmenų iš ginamų socialinių grupių įdarbinimą privačiose bendrovėse, įmonėse ir organizacijose, taip pat viešas paslaugas teikiančiose bendrovėse bei vietinės valdžios institucijose, naudojant objektyvius įdarbinimo kriterijus, įvertinančius amžių, šeimos ir ekonomines sąlygas, formalią kvalifikaciją bei neįgalumo procentą⁷.

Pagal cirkuliarą **„Duomenys dėl darbuotojų, turinčių negalią ir dirbančių Graikijos viešajame sektoriuje, skaičiaus. Problemos dėl jų pareigų vykdymo. Gairės šioms problemoms spręsti”**⁸, viešosios įstaigos ir viešąsias paslaugas teikiančios įmonės privalo sukurti tinkamas darbo sąlygas darbuotojams, turintiems negalią. Pastebėtina, kad darbuotojai turi būti aprūpinami specialia technologine įranga, kai to reikia (pvz. kompiuteriai su specialia programine ir technine įranga, balsu valdomos sistemos, vaizdo priemonės, specialūs telefono operatoriai asmenims, turintiems regos sutrikimų), biurai turi būti pakankamai apšviesti, kad tai būtų patogiu darbuotojams, turintiems regos sutrikimų ar kurtiesiems, kurie bendrauja gestų kalba, arba skaito „iš lūpų“. Be to, darbo vietos turi būti prieinamos asmenims, naudojančioms neįgaliųjų vežimėlius (pvz. darbo vietos turi būti aprūpintos lankstų gabaritų įranga, turi būti įrengti prieinami tualetai).

Įstatymai taip pat nustato vadinamąsias **globojamas neįgaliųjų darbo vietas** (sheltered workshops), numatytas įstatyme 2646/1998⁹, kurios įkurtos daugelyje Graikijos savivaldybių, laikantis Nacionalinės socialinės rūpybos

7 “Negalios procentas” yra oficialus instrumentas, leidžiantis nurodyti negalios laipsnį, kuris taip pat suteikia įvairių privilegijų dėl negalios. Šį procentą nustato tam tikslui skiriamos komisijos socialinės apsaugos sistemoje.

8 Vidaus reikalų ministerija, Viešasis administravimas ir decentralizacija, 2006 m. rugsėjo 5 d.

9 Įstatymas 2646/1998 (Official Journal of the Hellenic Republic 220/A, išleistas 20/10/1998).

sistemos reikalavimų. Nors šios darbo vietos yra alternatyvios, tačiau tai yra gyvybinga įdarbinimo forma, kuri orientuota daugeliu atvejų į mažų amatininkų darbų kūrimą ir pardavimą, tokių, kaip suvenyrai, papuošalai, rankų darbo kilimėliai, žvakės ir iškilmių/vakarėlių dekoracijos.

Įstatymai dėl asmenų, turinčių negalią, darbo santykių taip pat aktualūs **socialinėms įmonėms** ir profesinio mokymo centrams. Socialinės įmonės, kurios veikia kaip gamybos ir komercijos vienetai ir tuo pačiu yra psichikos sveikatos vienetai, teikiantys paramos, terapijos ir integracijos paslaugas asmenims, turintiems psichikos sveikatos sutrikimų, buvo įkurtos, remiantis įstatymu 2716/99. Šios įmonės veikia, gaudamos paramą iš nacionalinių ir ES fondų, taip pat gaudamos pajamų iš pardavimų. Jos gali veikti bet kuria pramonės sektoriuje, o jų nariai turi ribotą juridinę atsakomybę¹⁰.

Svarbu paminėti, jog Graikijoje galioja įstatymas 2648/98, kurio pagrindu visoje Graikijoje įkurta daugiau nei 50 **profesinio mokymo centrų** ir daugiau nei 20 specializuotų profesinio mokymo centrų asmenims, turintiems negalią. Šie centrai teikia paslaugas ir juridškai priklauso Socialinės apsaugos ir solidarumo institutui, kuris buvo įkurtas Sveikatos ir socialinio solidarumo ministerijos. Centrų tikslas yra skatinti įdarbinimą, teikiant darbo rinkos poreikius atitinkančio profesinio mokymo paslaugas. Jų veikla apima socialinę paramą ir konsultavimą, skatinant pažeidžiamų asmenų grupes įsitraukti arba po ilgo nedarbo laikotarpio vėl įsitraukti į darbo rinką. Be to, šie centrai įgyvendina su darbo rinka ir profesiniu mokymu susijusias programas, kurias bendrai finansuoja Darbo ir socialinio solidarumo ministerija bei ES¹¹.

10 Nėra oficialios statistikos apie veikiančių socialinių įmonių skaičių Graikijoje. Tačiau Nacionalinis profesinio orientavimo centras mini penkis tokių įmonių pavyzdžius Graikijoje, kurių dauguma orientuojasi į mažų amatininkų dirbinių, sodo įrankių, kepinių ir maisto produktų pardavimą.

11 Profesinio mokymo programos tęsiasi nuo 150 iki 400 valandų ir yra orientuotos į profesijas tokiose srityse, kaip sveikatos apsauga ir sveikatinimas, finansai ir administravimas, informatika, turizmas, žemės ūkis techninės profesijos. Asmenys, turintys negalią, gauna po 4.99 €/val. už dalyvavimą šiose programose.

1.3 LIETUVA

Lietuvoje **Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas**¹² yra pagrindinis neįgaliųjų teises reglamentuojantis aktas¹³, atitinkantis JT Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatas. Nuo 2005-ųjų metų šis įstatymas įtvirtino naujus „asmenų, turinčių negalią“ ir „darbingumo lygio“ apibrėžimus, kurie pakeitė senuosius „invalido“ ir „invalidumas“ terminus. Šio teisės akto dėka visos diskriminuojančios nuostatos, pabrėžiančios asmens, turinčio negalią, išskirtinumą, buvo atvestos. Asmenų, turinčių negalią, socialinės integracijos modelis buvo priartintas prie ES šalių-narių modelių, ir taip buvo teisiškai įtvirtintos asmenų, turinčių negalią, lygios teisės ir galimybės visuomenėje. Šis įstatymas nustatė naują negalios ir darbingumo lygio vertinimo sistemą. Darbingumo vertinimas vietoj anksčiau naudoto invalidumo vertinimo sukūrė daugiau galimybių objektyviau įvertinti individualų gebėjimą dirbti, gauti medicinos ir reabilitacijos paslaugas ir pašalpas. Neįgalumo lygio diferencijavimas asmenims, nesulaukusiems 18 metų, sudarė palankesnes sąlygas šeimoms, kurios augina ir prižiūri vaikus, turinčius vidutinę ar sunkią negalią.

Šis įstatymas reglamentuoja svarbią neįgaliųjų socialinės integracijos sistemos grandį – profesinę reabilitaciją. **Profesinė reabilitacija** apibrėžiama kaip asmens darbingumo, profesinės kompetencijos ir pajėgumo dalyvauti darbo rinkoje atkūrimas arba didinimas ugdymo, socialinio, psichologinio, reabilitacijos ir kitomis poveikio priemonėmis. Neįgaliesiems, kuriems nustatytas 0-50 % darbingumo lygis, teikiamos profesinės reabilitacijos paslaugos: profesinis orientavimas, konsultavimas, profesinių gebėjimų įvertinimas, atkūrimas arba naujų išugdytas, perkvalifikavimas ir pagalba ieškant darbo. Profesinės reabilitacijos tikslas yra ugdyti ar atkurti neįgaliųjų darbingumą ir didinti jų įsidarbinimo galimybes.

12 Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatymas (Valstybės žinios, 1991, Nr. 36-969; 2004, Nr. 83-2983).

13 Taip pat žr.: Lietuvos Respublikos Pradinę ataskaitą apie Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijos įgyvendinimą.

Vienas iš pagrindinių įstatymų, įtvirtinančių lygių galimybių ir diskriminavimo prevencijos principus yra **Lygių galimybių įstatymas**¹⁴, kuris draudžia tiesioginę ir netiesioginę diskriminaciją, priekabiavimą, nurodymą diskriminuoti dėl lyties, lytinės orientacijos, rasės ar etninės priklausomybės, kalbos, socialinio statuso, religijos, tikėjimo, įsitikinimų ar nuomonės, amžiaus ar negalios darbe, valstybės tarnyboje, švietimo įstaigose, mokslo ir studijų institucijose ir vartotojų teisių apsaugos srityje.

Nacionalinė neįgaliųjų socialinės integracijos 2002-2012 metų programa¹⁵ ir **Nacionalinė neįgaliųjų socialinės integracijos 2013-2019 metų programa**¹⁶ yra pagrindiniai dokumentai, įgyvendinantys JT Neįgaliųjų teisių konvencijos nuostatas per pastaruosius du dešimtmečius Lietuvoje. Nacionalinės programos tikslas – sukurti harmoningą aplinką ir sąlygas plėtoti efektyvius socialinės integracijos procesus Lietuvoje. Nacionalinė programa apima daugelį visuomenės gyvenimo sričių: socialinę apsaugą, švietimą, sveikatos apsaugą, prieigą prie fizinės aplinkos, transportą ir informaciją, darbo rinką, kultūrą, sportą, rekreaciją ir t.t. Programos įgyvendinimą koordinuoja Neįgaliųjų reikalų departamentas prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos. Neįgaliųjų organizacijos kiekvienais metais dalyvauja organizuojamuose konkursuose socialinės integracijos programoms finansuoti.

Lietuvoje galioja du pagrindiniai įstatymai, skirti labiausiai pažeidžiamų grupių integracijai (kartu ir asmenų, turinčių negalią) į darbo rinką: **Užimtumo rėmimo įstatymas**¹⁷ ir **Socialinių įmonių įstatymas**¹⁸. Aktyvios darbo rinkos politikos priemonės apibrėžtos Užimtumo rėmimo įstatyme apima profesinį mokymą, neformalųjį švietimą, remiamąjį įdarbinimą, paramą darbo

14 Lietuvos Respublikos Lygių galimybių įstatymas (Valstybės žinios, 2003, Nr. 114- 5115; Valstybės žinios, 2008, Nr. 76-2998).

15 Nacionalinė neįgaliųjų socialinės integracijos 2002-2012 metų programa (Valstybės žinios, 2002, Nr. 57-2335, 2002; Nr. 29-1345, 2010).

16 Nacionalinė neįgaliųjų socialinės integracijos 2013-2019 metų programa (Valstybės žinios, 2012, Nr. 137-7021).

vietoms steigti, ir darbo rotaciją. Remiamąjį įdarbinimą apima įdarbinimas subsidijuojant, darbo įgūdžių įsigijimo rėmimas ir viešieji darbai. Užimtumo rėmimo įstatymas taip pat pabrėžia, kad neįgalieji, ilgalaikiai bedarbiai, jaunimas, vyresnio amžiaus darbuotojai ir kai kurios kitos grupės yra papildomai remiamos darbo rinkoje.

Socialinės įmonės kartu su kitomis aktyviomis darbo rinkos politikos priemonėmis sudaro pagrindinius labiausiai pažeidžiamų grupių integravimo į darbo rinką mechanizmus. Lietuvos Respublikos socialinių įmonių įstatymas apibrėžia neįgaliųjų socialinės įmonės sąvoką, kurioje neįgaliųjų tikslinės grupės dalis sudaro ne mažiau nei 50% vidutinio metinio darbuotojų skaičiaus, ypatingai didelį dėmesį skiriant paramai asmenų, turinčių sunkią negalią.

17 Lietuvos Respublikos Užimtumo rėmimo įstatymas (Valstybės žinios, 2006, Nr. 73-2762; 2007, Nr. 59-2278).

18 Lietuvos Respublikos Socialinių įmonių įstatymas, 2004, Nr. 96-3519.

2. METODOLOGIJA

„Forumo teatras“ ir informatyvių sesijų dalyvių duomenys

Informatyvios sesijos apie „Europa 2020“ strategiją buvo organizuojamos, naudojant „Forumo teatro“ techniką ir kitą veiklą, pagrįstą neformaliu ugdymu. Forumo teatras yra „Nuskriaustųjų teatro“, sukurto Augusto Boal'io, dalis. Jo tikslas – skatinti dalyvius gerinti juos skriaudžiančias aplinkybes, dalyvaujant vaidinimuose. Spektaklio metu žiūrovai ir visi dalyviai kviečiami stabdyti vaidinimą ir siūlyti kitokią įvykių eigą, kad pasikeistų rezultatas. Aktoriams suteikiama tik esminė informacija ir veikėjų aprašymas. Jie gerai žino tuos klausimus, kuriuos jie turi atskleisti, nes anksčiau jau kalbėjosi su tiksline grupe arba todėl, kad jie patys yra tikslinės grupės dalis. Kiekvienas prisideda prie spektaklio, tačiau kažkas režisuoja visą eigą, t. y. juokdarys. Kai spektaklis jau suvaidintas, jis priklauso žiūrovams, kurie gali įsikišti ir jį modifikuoti.

Graikijoje šioje veikloje dalyvavo nuo 15 iki 25 dalyvių kiekvienos sesijos metu. Susitikime dalyvavo daugiausiai vaikinai. Nebuvo tikslo išlaikyti lyčių balanso, nes ANTIGONE pageidavo dirbti su tais, kurie labai domėjosi ir jau priklausė suformuotoms grupėms. Pagrindinė grupė, dalyvavusi informatyviose sesijose, buvo iš Kalamaria, Salonikų priemiesčio. Tai grupė, kuri dirba kasdien pagal programą „Autonomija ir komunikavimas“. Šią grupę sudaro 20 įvairaus amžiaus žmonių, kuriuos lydi 4 psichologai ir socialiniai darbuotojai. Jie sutiko bendradarbiauti su ANTIGONE šiame projekte „ABLE'20“, ir tai sudarė dalį jų kasdienės veiklos. ANTIGONE sukvietė visus susidomėjusius žmones dalyvauti informatyviose sesijose, nustatant vienintelę sąlygą - amžiaus ribas nuo 18 iki 30, laikantis „Aktyvaus jaunimo“ programos reikalavimų. Asmenys, neturintys negalios, taip pat dalyvavo sesijose, ir jie visi bendradarbiavo, vadovaujant instruktoriui. Dalyvių negalios buvo labai skirtingos. 7 dalyviai turėjo vien tik motorinę negalią, 13 dalyvių turėjo nedidelį psichinį sutrikimą, 6 dalyviai turėjo autizmą ir 3 dalyviai turėjo

Dauno sindromą. Visos sesijos buvo rengiamos Oikopolyje - paraleliniame ekologijos ir socialinio solidarumo mieste, socialinėje erdvėje, prieinamoje žmonėms su mobilumo sutrikimais, kur sukurta jauki ir draugiška aplinka. 2013 m. rugpjūčio 21 d. pirmosios sesijos metu dalyviai prisistatė ir pradėjo pažinti vienas kitą per žaidimais grindžiamą teatrinį ir kitokį neformalų ugdymą. Sekančių sesijų metu nuo 2013 metų rugpjūčio iki lapkričio instruktorius pristatė „Forum teatras“, kad dalyviai galėtų aptarti „Europa 2020“ strategiją, naudodami teatro techniką. Antrosios sesijos metu instruktorius trumpai pristatė „Europa 2020“ strategiją, naudodamas išverstą ir supaprastintą jos gairių variantą, kurį pateikė Brodolini fondas. Po to sekusios sesijos buvo išimtinai skirtos, naudojant „Forumo teatro“ techniką, nagrinėti strategiją ir tai, kaip ji gali paveikti dalyvių gyvenimą. Buvo sukurta ir suvaidinta daug trumpų spektaklių. Visi išgalvoti veikėjai atstovavo realaus gyvenimo problemas ir situacijas, o dalyviai nesąmoningai atspindėjo savo jausmus ir potyrius teatrinio pastatymo metu.

Ispanijoje, naudojant minėtą techniką kaip metodologinį pagrindą, projektas buvo vykdomas Vigo mieste (Pontevedroje), kur 15 dalyvių susitikdavo 10-ties sesijų metu (nuo 2013 m. rugsėjo iki gruodžio) ir nagrinėjo strategiją „Europa 2020“, naudodami „Forumo teatras“. Jiems vadovavo socialinis darbuotojas ir psichologas. Projekto dalyviais buvo 15 jaunų žmonių (8 vyrai ir 7 moterys) nuo 18 iki 30 metų, turintys daugiausiai fizinę ar mišrią negalią, ir daugelio jų (9 iš 15) neįgalumo laipsnis yra 65% arba daugiau. Kalbant apie jų išsilavinimą, daugelis (11) turėjo vidurinį, trys – pradinį ir vienas - aukštąjį išsilavinimą; visi jie dirbo. Per 10 sesijų laipsniškai buvo aptariami Strategijos tikslai, susiję su asmenimis, turinčiais negalią: pirmosios 6 sesijos vyko Centro Vontade, kurių tikslas buvo: a) kurti gerą dalyvavimo klimatą ir būtiną grupės suvokimą (ypač naudojant veiklas, būdingas „Forumo teatrui“: žinių dinamiką, relaksaciją, judesį ir t.t.); b) dirbti tiesiogiai su dalyvių atlikta analize, nustatančia Strategijos prioritetus (iš ketvirtos sesijos). Laiko prasme kiekvieną dieną vyko po dvi sesijas (viena ryte ir viena po pietų) po 2 valandas

kiekviena: 2013-ųjų metų rugsėjo 20-ąją (1 ir 2 sesijos), rugsėjo 27-ąją (3 ir 4 sesijos) ir spalio 4-ąją 2013 (5 ir 6 sesijos). 7, 8 ir 9 sesijos didžiausią dėmesį skyrė „Forumo teatro“ spektaklio, kurį parinko dalyviai, repeticijoms, ir tai leido aktyviau dirbti su trimis konkrečiais tikslais: dalyvavimas, lygybė ir švietimas. Mos vietos plėtros centras. Datos: 2013.10.18, 2013.11.22, ir 2013.12.02. 10-oji sesija buvo skirta darbo prezentacijai vietos vidurinėje mokykloje, kaip informacinė akcija, skirta Tarptautinei neįgaliųjų dienai (2013.12.03.) Spektaklis buvo parodytas privalomosios vidurinės mokyklos pirmos klasės 25 mokinių auditorijai (21 berniukas ir 4 mergaitės) valstybinėje vidurinėje mokykloje Mercantil'e (Vigo). Šiame spektaklyje vaidino du darbuotojai (juokdariai) ir šeši projekto dalyviai, turintys įvairias negalias. Spektaklio tema – patyčios mokykloje. Jo tikslas buvo paskatinti diskusiją tarp mokinių apie neįgaliųjų dalyvavimą bendruose švietimo centruose ir apie patyčias. Spektaklyje, panaudojant Forumo teatro techniką, buvo tiesiogiai atkreiptas dėmesys į šiuos prioritetus: dalyvavimą, lygybę ir švietimą, o ne tiesiogiai – ir į prieinamumą. Tai, jog vienas iš dalyvių naudojos neįgaliųjų vežimėliu, sukėlė diskusiją apie kliūtis aplinkoje. Svarbu pažymėti, jog buvo pasiektas aukštas neįgaliųjų dalyvavimo lygis ir suformuotas grupės suvokimas projekto metu.

Lietuvoje, Vilniuje Valakupių reabilitacijos centro suorganizuotuose 6 informatyviose sesijose dalyvavo 18 neįgaliųjų, siekiančių įsidarbinti. Dalyvių amžiaus pasiskirstymas buvo nuo 19 iki 30 metų. Grupėje buvo išlaikyta lyčių pusiausvyra: 8 merginos ir 8 vaikinai. Dalyviai turėjo įvairių negalią (sunki judėjimo, klausos, psichikos, sutrikusio intelekto ir kompleksinė negalia). Pirmųjų sesijų metu neįgalūs jaunuoliai susipažino su lengvai skaitoma kalba parengtais Europos strateginiais dokumentais: strategija „Europa 2020“, ES strategija dėl negalios ir Judaus jaunimo strategija, apsilankė Europos informacijos centre. Kitų sesijų metu, panaudojant Forumo teatro ir kitus neformalaus mokymo metodus, dalyviai aptarė ir vaidino strateginiuose dokumentuose išdėstytas temas, tokiu būdu pateikdami savo nuomonę apie

juose numatytus tikslus. Teatro metodologija jaunimui pasirodė interaktyvi, įtraukianti ir įdomi. Informacinių sesijų metu pavyko sukurti jaukią atmosferą, aktyvesni dalyviai padėjo drovesniesiems arba dalyviams, turintiems klausos bei sutrikusio intelekto negalią. Tačiau tuo pačiu tai buvo ir didelis iššūkis moderatoriams skirtingą negalią turintiems asmenims padėti suprasti Forumo teatro metodo esmę. Žmonėms su sunkesne negalia reikėjo daugiau pagalbos, siekiant, kad jie suprastų metodologiją ir tikslus.

Informatyvių sesijų pabaigoje buvo paprašyta dalyvių atsakyti į anonimiško klausimyno klausimus, norint išsiaiškinti, ar Forumo teatro metodologija padėjo jiems suprasti strategiją „Europa 2020“. Iš 13-os respondentų, atsakusių į klausimus, 8 atsakė, kad tai labai padėjo, 2 – padėjo, 2 – patenkinamai padėjo ir 1 – menkai padėjo.

Bendras dalyvavimas buvo labai aktyvus, ir visi neįgalieji aktyviai dalyvavo teatriniuose žaidimuose ir kitoje veikloje. Dėl savo asmenybės ypatumų, kai kurie dalyviai buvo aktyvesni, nuolat įsiterpdavo, komentuodavo ir siūlėsi dalyvauti žaidimuose. Kiti dalyviai būdavo aktyvūs tik tada kai moderatoriai juos paskatindavo įsitraukti ir pateikdavo įdomių ir prasmingų komentarų.

Graikijoje, Ispanijoje ir Lietuvoje Forumo teatro pagrįsta metodologija pasirodė esanti sėkminga, nes ji leido diskutuoti apie sudėtingas temas, dalyviams nepavargstant. Be to, ji leido dalyviams laisvai pasirinkti ir kalbėti apie tą aspektą, kuris jiems buvo įdomesnis ir naudingesnis. Kaip galima suprasti iš trumpų pasisakymų po vaidinimų, dalyviai iš tikrųjų atspindėjo savo realų kasdienį gyvenimą teatro vaidinime. Jie parodė, kartais patys to nesuvokdami, tai, su kuo jie kovoja ir su kokiomis problemomis susiduria kiekvieną dieną įvairiuose jų gyvenimo aspektuose.

Antra vertus, teatro metodologija ne visada buvo sėkminga gilesnei diskusijai apie strategijos „Europa 2020“ dalį dėl negalios. Kartais jiems būdavo sunku ilgesnį laiką sutelkti dėmesį į tą pačią temą daugelį valandų tame pačiame kambaryje. Be to, atmosfera dažnai būdavo labai chaotiška dėl įvai-

rių negalių tipų. Kaip buvo paminėta aukščiau, sesijose dalyvavo neįgalieji, turintys tiek lengvą, tiek sunkią psichinę negalią, kartu su neįgaliaisiais, turinčiais tik judėjimo negalią. Graikijoje tai vyko dėl to, kad ANTIGONE grupė bendradarbiavo, naudodama metodologiją, kuri apjungia į vieną grupę asmenis, turinčius labai skirtingus negalių tipus.

3. REZULTATAI

A. Strategijos kalba: ką Jūs apie tai manote?

Informatyvioje sesijoje dalyviams buvo pristatyta lengvai skaitoma kalba parengtas dokumentas „Strategija „Europa 2020“ ir žmonės, turintys negalią“. Projekto partneriai tarpusavyje detalai diskutavo apie poreikį supaprastinti terminologiją, naudojamą strategijoje „Europa 2020“, tačiau sutarė, kad reiktų vengti per daug didelio supaprastinimo. Kiekvienas partneris, dirbdamas informatyvios sesijos metu, paprastino žodyną, mažindami kiek galima techninio ir „biurokratinio“ žargono žodžių naudojimą ir pakeisdami juos kasdieniais žodžiais ir išsireiškimais. Tai leido instruktoriui lengviau dirbti su Strategija ir dalyvių suvokimu. Toks darbo procesas patiko informatyvių sesijų dalyviams, kaip vienas jų Lietuvoje pabrėžė:

„Gera, kai Jūs (informatyvios sesijos moderatoriai) galite paaiškinti mums apie tai, kas čia (strategijoje) parašyta, nes ta kalba yra nelengvai prieinama vidutiniam neįgaliajam (taip pat ir normaliam žmogui (žmogus, neturintis negalios)). Aš turiu aukštąjį išsilavinimą, ir man taip pat sunku suprasti visus tuos sudėtingus žodžius, bet kai aš pagalvoju apie žmones, turinčius vidurinį išsilavinimą arba apie tuos žmones, kurie turi nedidelių psichinių sutrikimų, tai kaip jie gali suprasti?“ (dalyvis kalba apie lengvai skaitomą tekstą).

B. Ar „Strategija 2020“ atsižvelgia į kasdienį asmenų, turinčių negalią, gyvenimą?

Teoriškai strategijos „Europa 2020“ tikslai nukreipti į 8 pagrindines veiklos sritis (prieinamumas, dalyvavimas, lygybė, darbas, švietimas ir mokymas, socialinė apsauga, sveikata ir išorinė veikla), kurios yra labai svarbios neįgaliųjų kasdiniame gyvenime. Dažniausiai visose šiose srityse neįgalieji kasdien susiduria su sunkumais, tačiau šios sritys yra įprasti dalykai žmonėms,

neturintiems negalios. Antra vertus, šie svarbūs, bet visgi per daug optimistiški ir idealizuoti tikslai yra sunkiai įgyvendinami dėl biurokratinių kliūčių, ekonominių sunkumų bei dėl kultūrinių skirtumų.

Šį prieštaravimą tarp teorijos ir praktikos galima pajusti iš sąmojo, kurį išreiškė instruktorius, atsakydamas į vieno iš dalyvių komentarą dėl strategijos. Kalbėdamas apie lygybę, dalyvis pakomentavo, kad reikalingi kai kurie pokyčiai, atspindintys neįgaliųjų poreikius. Pateiktas pavyzdys, kuris iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti kaip visai nereikšmingas dalykas: įrengti lifto mygtukus tokiam aukštyje, kad jie būtų pasiekiami žmonėms neįgaliųjų vežimėliuose. Toks mažas pokytis, beveik nematomas daugeliui gyventojų, iš tikrųjų turėtų didelės reikšmės tiems, kurie jo dėka būtų daugiau nepriklausomi jų kasdienėje veikloje. Tęsdamas savo pasisakymą, dalyvis palygino šią situaciją su akiniais išradimu. Prieš kelis šimtmečius, kai dar nebuvo išrasti akiniai, žmonės, turintys silpną regą, iš tikrųjų buvo neįgalieji, kurie negalėjo dirbti ir siekti savo tikslų gyvenime, todėl buvo atskirti nuo visuomenės. Šiandien akiniai yra įprasta priemonė, ir žmonės, kurie juos nešioja, nelaikomi neįgaliaisiais ir jie patys save tokiais nelaiko. Komentuodamas tai, instruktorius pajuokavo, sakydamas, kad norėdami pasiekti tokių pokyčių, mums reiktų sukurti strategiją „Europa 2100“!

Visgi strategija buvo įvertinta, kaip svarbi kasdieniame neįgaliųjų gyvenime, kadangi: „Aš manau, kad ši strategija patobulins švietimo sistemą ir taip sukurs geras sąlygas sėkmingam jaunų žmonių, turinčių negalią, integravimui į darbo rinką“ (Lietuva).

C. Kokie yra svarbiausi iššūkiai ir svarbiausi pasiūlymai, kad jaunų žmonių, turinčių negalią, švietimas ir mokymas geriau atliktų jų poreikius?

Lietuvoje informatyvių sesijų metu dalyviai ypač pabrėžė tuos apribojimus, kuriuos sukuria aplinka. Pagrindiniai iššūkiai tam, kad švietimas ir mokymas geriau atliktų jaunų žmonių, turinčių negalią, poreikius, buvo įvardinti tie

iššūkiai, kuriuos sukuria aplinka: „Daugeliu atvejų daug kas priklauso ne nuo paties žmogaus, turinčio negalią, o nuo tos aplinkos, kuri sukuria daug kliūčių. Pvz. pastatai nėra tinkamai pritaikyti, o tai neleidžia žmogui veikti taip, kaip jis/ji norėtų. Tos kliūtys padaro žmogų neįgalium, ir tas neįgalumas vis didėja“.

Viena iš pagrindinių problemų yra fizinio prieinamumo prie švietimo paslaugų stoka, todėl pagrindinis pasiūlymas yra kurti švietimui prieinamą aplinką, kad „toku būdu neįgalieji būtų daugiau nepriklausomi. Mes galime to pasiekti, kai aplinka yra draugiška“.

Lietuvoje informatyviųjų sesijų dalyviai pabrėžė, kad švietimo įstaigų pastatų prieinamumas paprastai suprantamas tik kaip prieinamumas žmonėms, naudojančioms neįgaliųjų vežimėlius, tačiau reikia turėti ir platesnį suvokimą, nes žmonės gali turėti klausos ar regos negalią, arba įvairių negalių kompleksą, arba tai gali būti žmonės, kurie negali judėti, tačiau yra labai protingi.

Prieinamumas laikomas pagrindine kliūtimi, siekiant išsilavinimo, taip pat ir todėl, kad trūksta tinkamų viešojo transporto priemonių ir tinkamo būsto.

D. Kokie yra pagrindiniai iššūkiai neįgaliesiems, pasinaudojant ES stipendijomis studijuoti ar būti apmokytais kitoje šalyje?

Lietuvoje informatyvių sesijų metu dalyviai diskutavo apie tai, kad kelionė kelia pagrindinius iššūkius neįgaliesiems, norintiems pasinaudoti ES stipendijomis studijuoti ar būti apmokytais kitoje šalyje: „Žmonės, turintys negalią, bijo ir nėra pripratę keliauti. Jie negali keliauti nepriklausomai, nes vis dar yra labai daug kliūčių (fizinių), susijusių su kelione autobusu, lėktuvu ir ieškant prieinamos vietos apsigyventi.“ Be to, buvo pabrėžta, kad trūksta bendro reguliavimo, paslaugų ir paramos įvairiose Europos šalyse, pvz. „neįgaliojo pažymėjimas galioja tik toje šalyje, kurioje jis buvo išduotas. Keliaudami užsienyje jūs negalite tikėtis, kad gausite visą tą paramą, kurią jūs gaunate savo šalyje“ (Lietuva).

E. Kokie yra pagrindiniai iššūkiai neįgaliesiems pereinant nuo mokymosi prie darbo?

Ispanijoje dalyviai kalba apie tuos iššūkius, kurie jiems kyla, pereinant nuo švietimo sistemos prie darbo rinkos, ir jie iš esmės baiminasi dėl įsidarbinimo pokalbių ir sunkumų bei dezorientacijos, ieškant darbo (nesėkmingos Nacionalinės įdarbinimo tarnybos teikiamos paslaugos).

Kaip ir daugeliui jaunų žmonių, perėjimas nuo švietimo prie darbo yra sunkus neįgaliesiems, nes „Daugelis jaunimo yra pasimetę, jie nežino, ko iš tikrųjų nori, ką norėtų studijuoti, kokiose srityse jie gabūs. Neįgalus jaunuolis atsiduria tokioje pat situacijoje. Todėl jis/ji turi susidurti su įvairiais iššūkiais, kad jis/ji galėtų turėti galimybių geriau save pažinti“ (Lietuva).

„Aš nežinau, kada jiems pasakyti, kad esu neįgalus“; „Aš labai susijaudinu, nes nežinau, kaip jie į mane pažiūrės“; „Mus niekada nemokė, kaip tai reikia daryti“; „Aš bijau, kad jie mane apgaus, kai reiks sudaryti sutartį“ (Ispanija).

Dalyvių komentarai parodė, jog reiktų pasiūlyti atitinkamą pagalbą, kaip dalyvauti darbo pokalbyje ir taip pat dėl darbo orientavimo. Svarbus momentas, padedant įveikti šį perėjimą, būtų susisteminti konsultacijų teikimą, dalyvaujant patyrusiems patarėjams švietimo ir įdarbinimo srityse.

Architektūriniai barjerai darbo vietose minimi visose šalyse. Be to, neigiamos išankstinės nuostatos neįgaliųjų atžvilgiu yra plačiai paplitę visuomenėje ir tarp darbdavių visose trijose šalyse.

Aukštas nedarbo lygis Ispanijoje, Graikijoje ir Lietuvoje taip pat turi būti traktuojamas kaip iššūkis, neįgaliesiems pereinant nuo švietimo sistemos prie darbo rinkos. Pastaraisiais metais išaugo konkurencingumas darbo rinkoje, nes padidėjo nedarbas, o „neįgalieji daugeliu atvejų pralaimi „mūšį“, nes jie darbdaviams yra papildomas galvos skausmas“. Darbui keliamos užduotys šiandien yra lankstesnės ir daugiafunkcinės, todėl „pavyzdžiui, sekre-

torė turi būti ir buhalterė, ir tarptautinių santykių tvarkytoja, ir turėti savo automobilį bei jį vairuoti, kad būtų mobili tame mieste. Daugeliui neįgaliųjų toks daugiafunkcionalumas yra neįmanomas.“ (Lietuva).

Darbo rinka reikalauja patyrusių žmonių, o daugeliu atvejų neįgaliesiems tai yra neįmanoma: „Patirtis paprastai yra problema. Tas, kuris buvo sunkvežimio vairuotojas ir gavo traumą, daugiau nebegali vairuoti sunkvežimio, todėl jis turi įgyti naują išsilavinimą. Tačiau tokiu atveju jis, be abejo, neturėjo jokios patirties toje naujoje savo žinių srityje. Tai yra daugelio baigusiujų naujus mokslus problema, nes jie neturi darbo patirties naujojoje srityje, ir todėl nėra tokie patrauklūs darbdaviams. Be to, jie yra neįgalūs, o tai jau kelia įmonėms per daug sunkumų“ (Lietuva).

Dar daugiau, šiame kontekste buvo pabrėžta, kad „kartais finansiškai neapsimoka eiti dirbti. Finansiškai daug geriau apsimoka gauti socialinę paramą, nei eiti dirbti, tai kodėl tada turėčiau dirbti?“. Lietuvos atveju gana aukštas nedarbo lygis skatina žmones siekti neįgaliųjų statuso, nes netekto darbinumo pašalpa užtikrina nors ir minimalų, tačiau stabilų pragyvenimo šaltinį.

Graikijoje pagrindiniai iššūkiai, kylantys neįgaliesiems, pereinant nuo švietimo sistemos prie darbo, buvo labai plačiai aptariami. Šios diskusijos tarp dalyvių vėl rodo, kad egzistuoja didelis atotrūkis tarp Europos Sąjungos tikslų ir tos realybės, kurioje gyvena Graikijos neįgalus jaunimas.

Didžioji dalyvių dauguma studijuoja arba baigė kokias nors studijas. Visgi dauguma jų yra bedarbiai arba dirba žemesnės kvalifikacijos darbą. Tai matyt yra didelės ekonominės krizės, kurią pastaraisiais metais pergyveno Graikija, rezultatas, tačiau tai buvo tas aspektas, kuris egzistavo Graikijoje ir iki krizės, ir tai aiškiai įrodo statistika. Ši problema buvo keletą kartų aptariama susitikimų metu.

Kaip pastebėjo Salim K.: „Bendrai tariant, žmonės mano, kad, jei neįgalieji gauna valstybės pašalpą, tai jiems nereikia dirbti. Žmonės negalvoja apie

tai, kad net jei aš turiu negalią ir kažkiek pinigų, nes gaunu pašalpą, aš vis vien noriu dirbti, kad mano gyvenimas būtų visavertis, kad galėčiau bendradarbiauti su visuomene ir dirbti jos labui." Šį atskirties nuo didžiosios visuomenės daugumos jausmą labai dažnai seka menka savigarba ir žemas savo vidinės vertės suvokimas. Pavyzdžiui, kai dalyvė paklausė, kokį darbą ji norėtų dirbti, Maria K. atsakė, kad ji norėtų būti kosmetologė, tačiau pridūrė: „Bijau, kad man nepavyks to pasiekti." Įdomu pastebėti, kad Maria K. turi tik judėjimo sutrikimą ir ji jau turi patirties kaip kosmetologė. Visgi jos pačios vertės suvokimas neatspindi to, ką ji iš tikrųjų galėtų dirbti.

Kitas įrodymas to atotrūkio tarp Europos Sąjungos tikslų ir realybės, kurioje gyvena Graikijos jaunuoliai, turintys negalią, dėl perėjimo nuo švietimo prie darbo yra pateikiamas tuose trumpuose teatro vaidinimuose, kurie buvo sukurti ir aptariami veiklos metu. Tarp daugelio sugalvotų veikėjų, kurie gyvavo dalyvių sukurtose istorijose, tik viena Emma, kurčia mergaitė, ieškojo darbo. Katerina, turinti Dauno sindromą, buvo sertifikuota kosmetologė, tačiau ji dirbo pardavėja didelėje kvėpalų parduotuvėje. Dimitris buvo psichologijos studentas, tačiau jis dirbo kavinėje kavos virėju. Christos buvo aktorius, tačiau jis dirbo padavėju picerijoje. Bendras pojūtis yra toks, kad lyg būtų nesvarbu, ar neįgalusis studijuoja ar ne, ar jis/ji turi įgūdžių, ar jo/jos kvalifikacija yra pakankama tam tikram darbui atlikti. Jis/ji negali siekti labiau kvalifikuoto, nei padavėjo ar pardavėjo, darbo. Šis suvokimas buvo taip giliai įsišaknijęs dalyvių galvose, kad jis buvo nesąmoningai atkurtas tuose pramanytuose veikėjuose, kurie buvo sukurti.

F. Kokios yra pagrindinės kliūtys įgyti ir gilinti įvairias žinias, įgūdžius ir gebėjimus, reikalingus žmonėms, turintiems negalią, darbo rinkoje?

Ispanijoje viena iš pagrindinių kliūčių, su kuriomis susiduria neįgalieji, norėdami įgyti ir gilinti žinias, įgūdžius ir gebėjimus, kurių jiems reikia, kad būtų sėkmingi darbo rinkoje, yra nuvykti į mokyklą (trūksta pritaikytų transporto priemonių ir t.t.). Antroji – patekti į vietą ir dalyvauti visų dalykų dė-

tyme (architektūriniai barjerai ir t.t.). Trečioji – paramos stoka (mokytojai, klasės padėjėjai, adaptuota medžiaga ir pagalbiniai produktai): „Man nepatinka studijuoti, aš nesu tam tinkamas (-a)". Ketvirtoji, kaip pirmųjų kliūčių rezultatas, yra motyvacijos praradimas, o penktoji – ankstyvas iškritimas iš mokyklos, kuris atsitinka tada, kai paramos komandai susidūrus su aukščiau minėtais faktais jų sugebėjimas motyvuoti jau nebeįvyksta mokiniams, turintiems specialių mokymosi poreikių. Kai tai įvyksta, mes turime tai suvokti kaip visos švietimo bendruomenės nesėkmę (turi būti sutvirtinti visi jos komponentai).

Informatyviųjų sesijų dalyviai pabrėžia atotrūkį tarp mokymo programų ir darbuotojų poreikio, kuris nusako pasiūlą ir poreikį darbo rinkoje bei turi didelę įtaką daugumai labiausiai pažeidžiamų neįgalųjų.

Be to, dalyviai Lietuvoje pabrėžia būtinybę derinti norus ir tikrąsias galimybes su pageidavimais ir svajonėmis: „Mums reikia derinti mūsų poreikius ir svajones. Ne viskas, ko pageidauja neįgalusis, gali būti įgyvendinta. Labai svarbu, kad galima būtų patenkinti jų poreikius. Visgi yra aiški takoskyra tarp realybės ir jų svajonių. Kartais atsitinka taip, kad tu tikiesi tapti kažkuo, kuo niekada nebūsi, nes esi neįgalus“ (Lietuva).

Antra vertus, Graikijoje dalyvių svajonės ir darbo siekiai buvo labai paprasti ir pasiekiami: batsiuvis, siuvėjas, barmenas, sekretorė – tai darbai, kuriuose neįgalieji gali parodyti gerų rezultatų. Kalbant su dalyviais apie darbus ir apie tai, ką jie iš tikrųjų norėtų dirbti, neįgalieji parodė, kad jie ne tik gerai suprato realybę, bet ir dirbo tam, kad galėtų pasiekti savo tikslų, nes daugelis pokalbiuose dalyvavusių neįgalųjų iš tikrųjų studijavo, norėdami pasiekti tų tikslų.

Šis klausimas išryškina poreikį remti neįgalųjų gebėjimų ir kompetencijos identifikavimą: „Daugelis jaunų neįgalųjų yra pasimėtę, jie nežino, ko nori, kokie yra jų gebėjimai, talentai, kur studijuoti, kokių ir kokio lygio gebėjimų

jie turi. Jiems turi būti suteikta galimybė pamėginti, patirti ir mokytis iš patirties.... Taip, neįgalieji turi geriau save pažinti“.

G. Kokie yra nacionalinių socialinės apsaugos sistemų pagrindiniai apribojimai ir potencialas?

Ispanijoje svarstant Nacionalinės socialinės apsaugos sistemos pagrindinių apribojimų ir potencialo klausimus dauguma dalyvių sakė, kad trūksta dėmesio lėtinėms ligoms ir jų valdymui, taip pat stokojama ir gydymo, tokio kaip fizioterapija, kalbos terapija ir psichologinė pagalba. Šie apribojimai egzistavo ir anksčiau, gal jie buvo mažiau jaučiami, kol galiojo senasis įstatymas, tačiau dabar, įsigaliojus naujam dekretui-įstatymui (LGD), jie tapo dar svarbesni. Biudžeto apribojimai ir sveikatos apsaugos reforma apribojo priėjimo prie sveikatos apsaugos paslaugų kriterijus, todėl daugelis gydymo galimybių, kurios prieš reformą buvo įtrauktos į sveikatos apsaugos teikiamas paslaugas, dabar yra apmokamos pačių pacientų, ir žmonės, turintys negalią, turi už jas susimokėti, o tai sukuria nelygybę, kaip pabrėžė vienas informatyvos sesijos dalyvis: „Man pasisekė. Mano tėvai gali sumokėti už privačiai teikiamą fizioterapiją. Aš ją lankau kartą per savaitę, nes ji tikrai padeda, tačiau tai yra brangu.“

Kitas papildomas apribojimas, atsiradęs įsigaliojus naujam įstatymui, yra bendras mokėjimas už vaistus, maistą, ortopedinius gaminius ir protezus, ligoninių teikiamus vaistus ir neskubias sveikatos apsaugos transporto paslaugas. Be to, šeima taip pat turi sumokėti už būsto pritaikymą neįgaliajam: „Mano tėvai turėjo patys pertvarkyti (pritaikyti) vonios kambarį“ (nebuvo skiriama valstybės subsidija, padengianti šias papildomas išlaidas).

Lietuvoje informatyvių sesijų dalyviai pabrėžia, kad egzistuoja stiprūs negatyvūs stereotipai, priimant neįgaliuosius į darbą. Be to, buvo pabrėžtas stigmatizavimas: „Negalia yra lyg „spaudas“ gyvenime, ir tie sunkumai, su kuriais susiduria neįgalieji, susiję su jų ekonominėmis sąlygomis, t. y. jų so-

cialine pašalpa bei atlyginimu, ir jei neįgalieji patenka į darbo rinką, tai abi sumos yra per mažos: „Atlyginimai yra mažesni, nei pašalpos“ ir „Šiuo metu aš negaliu dirbti, taigi aš gaunu tik pašalpą, tačiau ji tokia maža, kad net sunku iš jos pragyventi“ (Lietuva).

Be to, Lietuvoje santykis tarp atlyginimo ir pašalpos yra problematiškas, kadangi dirbantys žmonės dar gauna ir netekto darbingumo pašalpas. Tačiau neįgalieji, bijo, kad darbingumo lygio procentas išaugs, jiems įsidarbinus, o dėl to sumažės jų gaunamų socialinių išmokų dydis.

H. Negalia ir gyvenimo būdas: kokie yra pagrindiniai iššūkiai ir potencialas sumažinti skurdo riziką?

Ispanijoje dalyviai pažymi, kad mažinant jų skurdo riziką pagrindinis iššūkis yra geras išsilavinimas, teikiant reikiamą pagalbą, o tai vestų prie gero mokymo ir gero įdarbinimo. Tai suteiktų galimybę gyventi oriai, neturint skurdo rizikos.

Mažinant skurdo riziką, svarbiausią vaidmenį vaidina įsidarbinimas ir galimybė mokytis pagal darbo rinkoje paklausias bei neįgaliųjų galimybes atitinkančias profesinio mokymo programas: „Kiekvienas neįgalusis ar sveikatos sutrikimų turintis asmuo gali dirbti ir sumažinti skurdo riziką“ (Lietuva).

Pagrindinis rizikos mažinimo potencialas būtų skatinti neįgaliųjų įdarbinimą, teikiant finansinę pagalbą darbdaviams ar teikiant paslaugas, taip pat teikiant paramą, prisitaikant prie darbo vietos: „Darbdaviai nebijotų įdarbinti neįgaliųjų, jei jiems už tai būtų atlyginama“.

Be to, Lietuvoje buvo aptarta, jog neįgaliesiems itin svarbu, kad būtų kuo lengviau prieinamos įvairios paslaugos. Neįgalieji pasidalino patirtimi, kad, norint dalyvauti profesinės reabilitacijos programoje, asmuo turi vykti į Neįgalumo ir darbingumo nustatymo tarnybą ir į teritorinę darbo biržą, ir tik tada jam duodamas siuntimas vykti į profesinės reabilitacijos centrą. Jei as-

meniui būtų galimybės užsiregistruoti reikalingose institucijose nuotoliniu būdu, tai ypač palengvintų asmenų, turinčių fizinę judėjimo, regos ar klausos negalią, galimybę pasinaudoti šiomis paslaugomis.

I. Paslėptos – privačios neįgalumo išlaidos ir skurdo rodikliai: kokios yra papildomos išlaidos, kurias patiria neįgalieji jų kasdieniame gyvenime?

Šia tema buvo diskutuojama informatyviose sesijose Ispanijoje. Papildomų išlaidų, kurias patiria neįgalieji savo kasdieniniame gyvenime klausimu dalyviai daugiausiai mini pritaikytas transporto priemones, specialius maisto produktus, tam tikrus vaistus, ortopedinius gaminius ir protezus. Dar prieš keletą metų La Caixa Socialinio fondo atliktas tyrimas paskaičiavo, kad neįgaliojo pragyvenimo išlaidos sudaro 18000 € per metus daugiau, nei asmens, neturinčio negalios, ir 30000 € daugiau, jei asmuo yra ne savarankiškas. Atsižvelgiant į biudžeto išlaidų taupymus ir papildomą neįgaliojo primokėjimą už sveikatos apsaugos ir švietimo paslaugas, socialinių pašalpų, atlyginimų ir pensijų „užšaldymą“, minėtos sumos gali smarkiai išaugti: privati fizioterapija, kalbos terapija ir fiziologinis gydymas, būsto ir transporto priemonių pritaikymas, techninių pagalbos priemonių įsigijimas, pagalba asmeniui, įdarbintam namų ūkyje ir t.t. Tai nėra paslėptos išlaidos, tačiau jos tikrai yra papildomos išlaidos, į kurias valstybė neatsižvelgia.

Ispanijoje specialios įrangos kaštai nepakankamai remiami valstybės: „Mano šeima turėjo sumokėti 800 € daugiau, kad nupirktų elektrinį neįgaliojo vežimėlį, nes socialinės paramos sistema skiria tik dalį lėšų“. Transportui skirtos išlaidos taip pat mažina neįgaliojo šeimos biudžetą: „Viešasis transportas nekursuoja toje vietoje, kur aš gyvenu, ir jei mano tėvai negali manęs nuvežti, tai turiu išsikviesti pritaikytą taksi automobilį, o tai yra nepaprastai brangu“.

J. Kokie yra pagrindiniai iššūkiai, šalinant kliūtis, iškylančias neįgaliesiems?

Ši tema buvo aptariama informatyvioje sesijoje Ispanijoje. Kliūčių mažinimo klausimu daugelis dalyvių pabrėžė geografinės aplinkos ypatumus (aukštus

nuolydžius), kaip papildomą sunkumą, o kiti kalbėjo apie valių ir jos stoką tarp administratorių ir architektų:

„Jeigu jie įrengia gatvės perėjimą ir nepažemina kelkraščio, tai todėl, kad jie nenori to daryti. Tai valios klausimas miestu savivaldybėse. Jie dabar čia jau kai kur tai daro, tačiau dar ne visur“.

Būtų naudinga, jei savivaldybių darbuotojai dirbtų drauge su ergoterapeutais ar kitais aplinkos prieinamumo specialistais, kurie galėtų kvalifikuotai patarti dėl prieinamumo užtikrinimo.

K. Kokios yra pagrindinės ES veiksmų galimybės ir kokie sunkumai? Prieinamumas: užtikrinti prekių, paslaugų, įskaitant viešąsias paslaugas, ir pagalbinių įrenginių prieinamumą neįgaliesiems.

Lietuvoje informatyvių sesijų dalyviai pabrėžia pagalbinių informacinių technologijų svarbą, pažymėdami, kad jos yra labai brangios ir nekompensuojamos vyriausybės. Be to, iššūkis yra ir prieinamumas, nes kiekviena ES šalis narė turi skirtingas reglamentavimo sistemas, ir „neįgalumo“ pažymėjimas Europoje nėra unifiktuotas. Visur neįgalumo pripažinimo procedūros ir sistemos yra skirtingos, todėl tai sukuria sunkumų: „Jei aš įsidarbinsiu arba studijuosiu užsienio šalyje, aš visai nesu tikras dėl to, kokią paramą aš ten gausiu“.

Diskutuojant apie pagrindines galimybes ir sunkumus dalyviai Ispanijoje ypač pabrėžia architektūrines kliūtis, kurios pasitaiko jų aplinkoje, ir taip pat asmenų, neturinčių negalios, piktnaudžiavimą rezervuotomis automobilių aikštelių vietomis (tai parodo visuomenės informavimo stoką; tas pats liečia ir šiukšlių surinkimo paslaugas, kai konteineriai yra netinkamai pastatomi tose automobilių stovėjimo vietose): „Dažnai aš negaliu pastatyti automobilio neįgaliesiems skirtoje vietoje, nes šiukšlių surinkimo kompanija paliko šiukšlių konteinerį ne savo vietoje ir jis užima dalį stovėjimo aikštelės“; „Yra daug žmonių, kurie stato savo automobilius ten, kur neturėtų, ir taip užima mums rezervuotas vietas“.

Prieinamumas yra labai rimtas kasdienis iššūkis: „Jūs einate su draugais į barą pasilinksinti, o ten pamatote, kad tualetas yra rūsyje“ (Ispanija).

Rekomenduotina sistematiškai užtikrinti universalų priėjimą prie pastatų ir patekimą į juos (tiek privačius, tiek viešuosius), liberalizuojant tokių pertvarkymų finansavimą. Ten, kur įmanoma, pagerinti patekimą į būstus. Suteikti 100% paramą tiems, kas dėl šių priežasčių domisi būsto keitimu ar ieškant kitų sprendimų. Pilnai įdiegti universalaus patekimo sampratą, projektuojant naujus pastatus, ir iki 100% skatinti pastato vidaus pritaikymą pagal būtinus neįgalųjų ir kitų apriboto judėjimo asmenų poreikius. Neleisti jokios privačių patalpų statybos ar jų pertvarkymo viešajam naudojimui, neatsižvelgiant į minimalias prieinamumo normas. Remti informacinės kampanijas universalaus prieinamumo klausimais. Numatyti, kad iki 2017 metų universalaus prieinamumo tikslas būtų pasiektas.

L. Kokios yra pagrindinės ES veiksmų galimybės ir kokie sunkumai?

Dalyvavimas: pasiekti visapusiško neįgalųjų dalyvavimo visuomenėje: įgalinant juos naudotis visais ES pilietybės privalumais; pašalinant administracines ir požiūrių kuriamas kliūtis visiškam ir lygiam dalyvavimui; teikiant kokybiškas bendruomenines paslaugas, įskaitant asmeniškai teikiamą pagalbą.

Pagrindiniai apribojimai, siekiant visapusiško neįgalųjų dalyvavimo visuomenėje kyla dėl visuomenėje esančių neigiamų išankstinių nuostatų ir požiūrio į neįgaliuosius, kurie taip pat lemia ir mažesnį neįgalųjų įdarbinimo lygį: „Dėl išankstinių nuostatų mūsų savigarbos jausmas yra labai žemas, ir sunku priversti mus dalyvauti visuose sprendimų priėmimo lygmenyse“ (Lietuva).

Be to, dalyviai Lietuvoje atkreipia dėmesį, kad „Geresnio gyvenimo sėkmės prielaida yra padaryti taip, kad neįgalieji pradėtų kalbėti. Nieko apie neįgaliuosius be pačių neįgalųjų. Dalyvavimas yra pagrindinis sėkmės faktorius“.

Ispanijoje dalyviai, paklausti apie pagrindines galimybes ir sunkumus, kalba apie problemas dėl diskriminacijos, siekiant laisvalaikio veiklos (amatai, sportas ir t.t.). Neigiamas stereotipas kuria diskriminaciją: „Aš norėjau lankyti siuvimo pamokas, o mokytoja, pamačiusi mano rankas, pasakė, kad aš negaliu. Mano mama nuėjo su ja (mokytoja) pakalbėti, ir jie leido man lankyti pamokas. Aš buvau pirmoji, kuri užbaigė savo gobeleną, ir parodžiau mokytojai, kad galiu padaryti tai taip pat gerai, kaip ir kiti. Jei mes tikrai to norime ir labai stengiamės, tai mes galime tai padaryti!“; „Jei žmonės labai stengiasi, jie gali padaryti nuostabių dalykų.“

Dalyviai taip pat kritikuoja tai, kaip apgaulingai naudojami neįgaliesiems skirti automobilių stovėjimai tam skirtose vietose leidžiantys ženklai (pasiėmę jų galiojimo laikas, jų kopijos ir t.t.), todėl rekomenduojama paspartinti įvesti Europos kortelės modelį visoje ES teritorijoje. Taip pat pastebimas tam tikras skaitmeninis atotrūkis dėl ekonominių priežasčių (sunkumų skirti papildomą finansavimą išlaidoms, susijusioms su interneto naudojimu). Atsižvelgiant į tai, kad vienas iš keliamų uždavinių, skatinant sumanųjį augimą (intelligent growth), yra vieningos skaitmeninės rinkos kūrimas, būtų svarbu užtikrinti tikrai prieinamą interneto prieigą visiems piliečiams (beveikio interneto ryšio - Wi-Fi – punktai, bibliotekos ir t.t.). Kiekvienas neįgalusis turi veikti, remdamasis savo asmenine iniciatyva dalyvauti, tačiau institucijos iš savo pusės turi skatinti dalyvavimą. Tai yra vienintelis kelias link pilietiškumo, jei jie tikrai nori integruoti žmones.

M. Kokios yra pagrindinės ES veiksmų galimybės ir kokie sunkumai?

Lygybė: panaikinti diskriminaciją neįgalumo pagrindu ES.

Ispanijoje pagrindinio lygybės potencialo ir kylančių sunkumų klausimu dalyviai daugiausiai kalba apie diskriminacinį elgesį iš aplinkinių žmonių pusės (patyčios ir t.t.): „mokykloje aš pastebėjau, kaip jie kalba apie mane man už nugaros“; „Aš mėginu kalbėtis su jais, tačiau jie manęs neklausė arba tiesiog juokdavosi iš manęs“; „Dažnai aš tiesiog nekreipiu dėmesio“. Be to,

jie pabrėžia nelygias galimybes, norint patekti į lankomas vietas ar renginius, prie kurių jie norėtų prisidėti: „Tas faktas, kad infrastruktūra nėra tinkama, sukelia tavo kelyje daugybę problemų“.

Lygybė yra rezultatas to, kai apsisprendžiama „ignoruoti“ negalią ir kai toks sprendimas papildomas atitinkamomis kompensavimo priemonėmis. Todėl pastarasis apribojimas lengvai išsprendžiamas. Taip pat būtų svarbu sustiprinti moterų, turinčių negalią, švietimą, naudojant ekonominės, techninės pagalbos priemones ir darbuotojų pagalbą. Visi turimi skaičiai rodo daugelį didelės diskriminacijos pavyzdžių jų atžvilgiu (mažiau jų mokosi mokyklose, mažiau dirba, o joms dirbant, mokamas mažesnis atlyginimas nei vyrams).

Graikijoje informatyviose sesijose dalyviai tvirtina, kad pagrindinė valstybės atsakomybė yra švietimas. Jei mokyklos nekalbės apie negalios klausimus su savo mokiniais, tai jie niekada netaps suprantančiais piliečiais, kurie žinos, kaip elgtis su neįgaliaisiais. Be to, jie neatjaučia neįgaliųjų dėl tų sunkumų, su kuriais jie susiduria, ir dalyviai atkreipia dėmesį, kad valstybei reikia turėti informavimo apie negalią ir jautrumo jai politiką. Be to, būsimieji mokytojai universitetuose nėra mokomi, kaip elgtis su neįgaliais mokiniais.

N. Kokios yra pagrindinės ES veiksmų srities galimybės ir kokie sunkumai?

Darbas: Įgalinti daug daugiau neįgaliųjų užsidirbti pragyvenimui atviroje darbo rinkoje.

Ispanijoje aptariant darbo klausimus visi dalyviai pabrėžia visų pirma tai, kad jie yra bedarbiai. Pats didžiausias susirūpinimas kyla dėl diskriminacijos darbo pokalbių metu (išankstinės nuostatos, menkas vertinimas ir t.t.) ir dėl nevienodų santykių tarp darbdavio ir jo pavaldinių (galimos apgavystės dėl darbo sąlygų ir t.t.). Nors šiuo metu nedarbo lygis yra aukštas, įdarbinimas yra gero organizavimo ir noro persikirstyti reikalas. Reiktų atkreipti dėmesį į netiesioginę diskriminaciją, kurią gali vykdyti kompanija, turinti daugiau nei 50 darbuotojų, kai ji turi įdarbinti jai skirtą 2% neįgaliųjų įdarbinimo kvo-

tą, bet vietoj to pasinaudoja kitomis įstatyme numatytomis alternatyvomis (pavyzdžiui, susisiekdama su kitomis atitinkamas paslaugas teikiančiomis įmonėmis arba pasirašydama sutartis su Specialiaisiais užimtumo centrais). Be to, turi būti siekiama integruotis per bendrąją darbo rinką (kuri apima 2% kvotą privačiose bendrovėse arba 7% viešojo sektoriaus įmonėse), kad darbo vietose nesusidarytų tam tikrų getų.

Graikijoje informatyvių sesijų dalyviai diskutuoja apie diskriminaciją dėl negalios. Viename trumpame teatro vaidinime Nikos, vaikas, neturintis negalios, ir Pavlos, vaikas sėdintis neįgaliojo vežimėlyje, kreipėsi dėl darbo. Darbdavys pasirinko Nikos'ą, nes jis neturėjo fizinių problemų, tačiau jis pateisino savo pasirinkimą, paaiškindamas Pavlos'ui, kad Nikos'ui daugiau reikėjo šio darbo, kadangi turi šeimą ir yra paėmęs iš banko paskolų. Darbdavys visiškai neįvertino to, kokių ekonominių problemų gali turėti Pavlos.

Kitame vaidinime, išgalvotas veikėjas Dimitris yra psichologijos studentas, turintis judesio sutrikimų, kurie neleidžia jam normaliai judėti ir kalbėti. Jis rado kavavirio darbą bare, tačiau kadangi jis negalėjo gerai bendrauti, jam buvo mokama mažiau, nei jo kolegoms. Vienas dalyvių, Marios P., paaiškino, kad taip nutinka labai dažnai, ir tą patvirtina tikra istorija, kurią mums papasakojo Salim'as K. ankstesnio susitikimo metu. Salim'as dalyvavo darbo pokalbyje dėl skrajučių dalintojo vietos 4-ioms darbo valandoms kasdien už 4 eurų per valandą atlyginimą. Kadangi jis gali vaikščioti tik ramentų pagalba, darbdavys pasakė jam, kad jis netinkamas šiam darbui. Salim'as mėgino įtikinti darbdavį, kad gal jam reiks daugiau valandų šiam darbui atlikti, bet jis neprašys už tai papildomo atlygio. Visgi darbdavys nepriėmė jo ir Salim'as liko be darbo.

Jauna moteris, turinti sunkią klausos negalią, nežiūrint į jos įspūdingą gyvenimo aprašymą, didelę patirtį ir studijas užsienyje, nepaminėjo savo negalios nei savo gyvenimo aprašyme, nei savo motyvaciniame laiške, kreipdamasi dėl sekretorės darbo. Paaiškindamas tokį pasirinkimą, ekspertas pastebė-

jo, kad „šis asmuo išsigando, jog darbdaviai nuo pat pradžių neįtrauks jos į potencialių kandidatų sąrašą. Ši mergina visgi nutarė pabandyti, kad galėtų pademonstruoti jiems, kad ji sugeba atlikti užduotis, nurodytas darbo aprašyme.“

Kai instruktorius paklausė, ar būdami darbdaviais dalyviai būtų priėmę į darbą nepatyrusį ir neturintį reikalingų gebėjimų asmenį tik tam, kad padarytų jam paslaugą, visi pritarė, kad jie būtų priėmę tik tą žmogų, kuris sugebėtų atlikti tą darbą. Visgi net jei teoriškai dalyviai žino, kad jie sugeba dirbti ir atlikti reikalingas užduotis, praktiškai jiems atrodo normalu, kai jie sutinka, kad jiems būtų mažiau mokama ir būtų pažeidžiamos jų teisės, arba kai jie mėgina paslėpti savo negalią tam, kad gautų darbą.

Lietuvoje dalyviai diskutuoja, kad dėl skirtingų negalios ypatumų užimtumas nebūtinai gali būti „sprendimas visiems atvejams“. Visgi tam, kad turėtų priėjimą prie atviros darbo rinkos, kiekvienas žmogus turėtų plėtoti savo savitas kompetencijas: „Kai kurie neįgalieji, ilgą laiką nedirbę, prarado savo kompetencijas. Tačiau jie gali jas atstatyti. Pavyzdžiui, dalyvaudami profesinėje rehabilitacijoje. Tokiu būdu galima įgyti profesinių žinių, lavinti kitus darbu būtinus gebėjimus, o tai padidina galimybes rasti darbą“. Todėl reikalingos atitinkamos paslaugos ir parama. Be to, norint patekti į darbo rinką labai svarbų vaidmenį vaidina švietimo galimybės. „Darbo rinka priklauso nuo švietimo. Jei švietimas yra neprieinamas, negalima patekti į darbo rinką. Kai kurių mokymo programų visai nėra arba jos yra neprieinamos“.

Siekiant įsidarbinti daug kliūčių laukia tiek asmenų, tapusių neįgaliais nuo pat vaikystės, tiek tų, kurie vėliau tapo neįgaliais, nes silpna yra tiek švietimo sistema neįgaliesiems vaikams, tiek perkvalifikavimo sistema suaugusiems.

Be to, darbo galimybės yra labai ribotos. Taip pat ribotos yra ir švietimo bei mokymo programos. Paslaugos, kurios atitinka paklausą ir pasiūlą darbo rinkoje yra nepakankamos, nes kyla poreikis kovoti su diskriminacija ir remti

neįgaliųjų įgalinimą: „Nacionalinė užimtumo tarnyba nėra geras tarpininkas tarp neįgaliųjų ir darbdavių. Be to, neįgaliesiems reikia didelės paramos ieškant darbo. Taigi, turi būti daugiau užimtumo agentūrų ir darbo paieškos tarpininkų, kurie padėtų žmonėms rasti darbą ir derėtis su darbdaviais“.

Giliai įsišaknijusių socialinių stereotipų egzistavimas sukelia diskriminaciją, kuri labai apriboja neįgaliųjų patekimą į atvirą darbo rinką: „Atvira darbo rinka yra nepasiruošusi priimti neįgaliųjų“. „Daugelis darbdavių mato mano negalią, bet nemato mano asmenybės“.

Skatinant neįgaliųjų užimtumą, pozityviai vertinamos valstybės išmokos darbdaviams, kadangi tokia finansinė parama padengia išlaidas, reikalingas tam, kad būtų pritaikyta darbo vieta ir įsigyta įranga: „Aš tikrai tikiu, kad tokia parama yra reikalinga, nes darbdaviai būtų laimingi, matydami motyvuotą darbuotoją. Tuo pačiu neįgalieji būtų daugiau įtraukti į visuomenės gyvenimą“.

O. Kokios yra pagrindinės ES veiksmų srities galimybės ir kokie sunkumai? Švietimas ir mokymas: Propaguoti neįgaliųjų mokinių ir studentų aprėpiamąjį švietimą ir mokymąsi visą gyvenimą.

Ispanijoje dalyviai ypatingą dėmesį skiria jų švietimo prieinamumui ir sunkumams, su kuriais jie susiduria, bendraudami su kitais žmonėmis (patyčios). Rekomenduojama, kad į paskirtas patarėjų grupes iš Provincijų švietimo delegacijos, kurios vertina specialiuosius vaikų poreikius, įeitų švietimo psichiatrai (kurie patartų dėl architektūrinių barjerų, asmeninių techninės pagalbos priemonių, įskaitant ir tolesnes priemones bei patologijos vertinimą, kad būtų užtikrinta nuolatinė adaptacija).

Taip pat manoma, jog yra svarbu, kad pradinėse ir vidurinėse mokyklose fizinė moksleivių rehabilitacija būtų programuojama fizinio paruošimo pamokų metu (kartu su fizioterapeutais, kaip gydymas namuose), kad galima būtų išvengti perkrautos darbotvarkės ir patekimo į ligonines.

**P. Kokios yra pagrindinės ES veiksmų srities galimybės ir kokie sunkumai?
Socialinė apsauga: Propaguoti tinkamas neįgaliųjų gyvenimo sąlygas.**

Ispanijoje dalyviai pabrėžia tuos papildomus kaštus, kuriuos jiems tenka patirti, įsigyjant ortopedinių gaminių ir protezų, ir/arba kai reikia pritaikyti dalį jų būsto (pvz. vonias ir tualetus). Savarankiškumo apribojimai turi būti kompensuojami, kad juos būtų galima įveikti. Artimiausia aplinka (šeima, draugai ir savivaldybės) yra arčiausiai neįgaliojo, galinti pasirūpinti neįgaliaisiais, ir plėtoti jų socialinę apsaugą kartu su patogia globalia institucine parama (autonominiai regionai, valstybė). O viešojo sektoriaus administracija turėtų tiesiogiai finansuoti ortopedinių gaminių ir protezų, neįgaliųjų vežimėlių ir t.t. įsigijimą. Rekomenduotina propaguoti pritaikytą būstą (socialinį ar kitokį), tačiau su būtina ekonomine parama, siūlant realistišką subsidijų procentą už būsto pritaikymą, neapmokestinant tokios subsidijos pajamų mokesčiu. Lankstumas: tuo atveju, kai iškyla poreikis persikelti į kitą būstą dėl to, kad atsirado negalia, administracijos mechanizmai tampa būtini, kad padėti persikelti į socialinį būstą, leisti pasikeisti butus arba kad valstybė suteiktų asmeniui reikalingą paskolą, kol jis ar ji neparduos pirmojo būsto ar neišvyks iš jo.

**Q. Kokios yra pagrindinės ES veiksmų srities galimybės ir kokie sunkumai?
Sveikatos apsauga: skatinti lygias neįgaliųjų galimybes naudotis sveikatos apsaugos paslaugomis ir su jomis susijusiomis patalpomis.**

Lietuvoje dalyviai diskutuoja apie komunikavimo problemą, kurią patiria neįgalieji, turintieji klausos ir psichikos negalią, kai jiems reikia bendrauti su bendrosios praktikos gydytojais: „Aš žinau, kad asmenys, turintys psichikos problemų, susiduria su daugeliu problemų, kai jiems reikia pasinaudoti sveikatos apsaugos paslaugomis. Bendrosios praktikos gydytojai nustoja jais tikėti“.

Ispanijoje dalyviai patvirtina komunikavimo su gydytoju svarbą, kai tai liečia tinkamą gydymą arba jo stoką: „Jūs nepatogiai jaučiatės, kai gydytojas net ne-

žiūri į jus, o žiūri tik į savo kompiuterio ekraną lyg jūs čia visai nebūtų“. Tačiau svarbiausias klausimas yra išlaidos vaistams. Mes turime turėti galvoje, kad negalią sukeliančios patologijos (ar jos būtų progresuojančios, ar/ir lėtinės) reikalauja ilgalaikio palaikomojo gydymo, todėl būtų svarbu plėtoti medicinines ir funkcines reabilitacijos gydymą namuose bei plėtoti, reglamentuoti ir įtvirtinti psichologinės pagalbos, gydymo programos normą daugelio disciplinų apimančio gydymo rėmuose, pradedant nuo ankstyvos globos, kaip paramos siekiant konkretaus asmens asmeninės autonomijos ir jos ar jo artimos šeimos aplinkos. Tam, kad neįgaliesiems būtų garantuotos lygios teisės naudojantis sveikatos apsaugos paslaugomis, autonominiai regionai turėtų vykdyti avansinius mokėjimus už ortopedinius gaminius juos gaminančioms bendrovėms. Neleistina, kad asmenys, kurie priklauso nuo tokios pagalbos, turėtų mokėti iš anksto, prašyti paskolų ar atsakyti tokios pagalbos dėl finansinių išteklių stokos. Taip pat būtų rekomenduotina padidinti ortopedinių gaminių skaičių, kurie būtų finansuojami Socialinės apsaugos sistemos. Užtikrinti, kad kiekviena ligoninės palata turėtų pritaikytus tualetus ir kad visoje sveikatos apsaugos sistemoje, viešajame ar privačiame sektoriuje, visos institucijos turėtų bent ergonomiškus neštuvus (ypač ginekologijoje ir akušerijoje). Kalbant apie primokėjimą dengiant asmenims higienos išlaidas numatytą naujajame įstatyme, jis turėtų būti nutrauktas, nes jis sukelia ekonominę našą dar didesniai skaičiui neįgaliųjų ir jų šeimų.

**R. Kokios yra pagrindinės ES veiksmų srities galimybės ir kokie sunkumai?
Išorės veiksmai: propaguoti neįgaliųjų teises per ES išorinius veiksmus.**

Ši tema nebuvo aptarta informatyvių sesijų metu.

S. Aptarti kiti klausimai, „Kokia Jūsų nuomonė apie strategiją?“

Lietuvoje dalyviai diskutuoja, reikšdami savo nuomonę apie strategiją ir parėžia jos teigiamą aspektą: „Ši strategija suteikia daugiau pasitikėjimo ir tikėjimo geresne ateitimi“; „Aš tikiu šia strategija“; „Ši strategija deklaruoja lygias teises ir daugiau galimybių jaunimui, ji man patinka“.

Diskusijų metu užimtumas iškilo kaip labai svarbus aspektas kovojant su neįgaliųjų socialine atskirtimi: „Aš patarčiau, kad kiekvienas neįgalus žmogus dirbtų, ir kad tai yra būdas mažinti izoliacijos riziką“.

4. IŠVADOS

Ratifikavusios tarptautinę neįgaliųjų teisių konvenciją, Ispanija, Graikija ir Lietuva teisiškai pripažino šioje konvencijoje numatytas **neįgaliųjų teises**, o valdžios institucijos įsipareigojo garantuoti šių teisių įgyvendinimą. Tokiu būdu, praeitais dešimtmečiais vyravusią sampratą, jog neįgalieji yra gydymo ir socialinės paramos subjektai, pakeitė naujas požiūris į neįgaliuosius, kaip aktyvius visuomenės narius, savo teisių šeimininkus. Tačiau informatyvių sesijų rezultatai parodė, kad šios teisės dažnai ne tik negarantuojamos, bet imamasi ir naujų veiksmų, kurie apriboja šių teisių įgyvendinimą. Tai savo ruožtu turi neigiamų pasekmių neįgaliesiems, kurie patenka ant atskirties, nelygybės ir skurdo ribos, o tai prieštarauja numatytiems strategijos „Europa 2020“ tikslams.

Ekonominės krizės¹⁹ sąlygomis pirmenybė teikiama įvairioms fiskalinėms taupymo priemonėms, kurios daro itin neigiamą įtaką neįgaliesiems Graikijoje, Ispanijoje ir Lietuvoje.

Europos Tarybos Žmogaus teisių komisaras savo ataskaitoje apie **Ispaniją** 2013 m. spalio mėnesį išreiškė nuogąstavimus dėl ypatingai neigiamų pasekmių, kurias sukėlė biudžeto mažinimas šių žmonių gyvenimo sąlygoms ir socialinės integracijos procesams. Komisaras tvirtina, kad finansiniai apribojimai skaudžiai palietė daugelį strategijų ir programų, skirtų gerinti neįgaliųjų integraciją. Tai daro neigiamą įtaką ir priemonėms, skirtoms skatinti prieina-

¹⁹ Biel Portero I. „Ar turime teisių krizės metu?“ („Are there rights in a time of crisis?“) Disability & Society, Vol. 27, Nr. 4, 2012 m. birželis, 581–585.

mumą prie bendrųjų paslaugų, mokymo ir švietimo bei užimtumo programų. Pabrėžtina, jog užimtumo skatinimas yra ypač svarbus, atsižvelgiant į išaugusį nedarbo lygį tarp neįgaliųjų (skaičiuojama, kad jis sudaro daugiau nei 30%). Komisaras taip pat nurodo, kad dėl biudžeto suvaržymų Ispanijoje sumažėjo švietimo paslaugų prieinamumas neįgaliesiems. Nors neįgalūs vaikai yra integruojami į bendrąsias mokyklas, tačiau, jose negaudami reikalingos paramos, dažnai nepritampa ir iškrenta iš švietimo sistemos. Taip pat pažymima, kad be kitų dalykų, per mažai dėmesio skiriama žmonių su psichikos ir intelekto negalia poreikiams, nes šiuo metu 10-čiai tūkstančių iš jų trūksta būsto. O biudžeto suvaržymai daro neigiamą įtaką 1986-siais metais įdiegto bendruomenės psichikos sveikatos modelio įgyvendinimui. Šie faktai, susiję su pastaruoju metu priimtais teisiniais aktais įvairiose srityse, rodo, kad neįgalieji tampa mažiau apsaugotais socialinėje, sveikatos, užimtumo ir kitose srityse, o tai reiškia, kad šiuo metu silpnėja neįgaliųjų teisių įgyvendinimas.

Ispanijoje CERMI (Organizacijų, atstovaujančių neįgaliuosius) komitetas, matydamas neįgaliųjų ir jų šeimų blogėjančią situaciją, kurią dar gilina krizė bei politiniai sprendimai visose srityse ir įvairiuose lygmenyse, kai menkiau užtikrinamos neįgaliųjų teisės ir silpninamas ir taip nebuvęs stiprus socialinės integracijos ir apsaugos lygis Ispanijoje, 2012 metų gruodį pateikė aktyvaus atsako strategiją, pavadintą „SOS Neįgalumui“. Buvo nutarta šios strategijos laikytis, kol tęsis krizės laikotarpis. Taip pat CERMI siekia daugiau dalyvauti politinėje veikloje, susijusioje su neįgaliųjų integracija ir kovoti informacinėmis ir kitomis priemonėmis su negatyviomis tendencijomis, su kuriomis šie žmonės susiduria.

Europoje, o ypač **Graikijoje** šiuo metu siaučianti tarptautinė krizė daro neproporcingai didelę neigiamą įtaką neįgaliesiems ir jų šeimoms. Socialinės apsaugos sistemos finansavimas buvo nepakankamas dar iki krizės, tačiau šiuo metu socialinių paslaugų beveik nebeegzistuoja. Šiandien Graikijoje neįgaliųjų rizika gyventi skurde yra 25% didesnė nei anksčiau. Be įprasto at-

lyginimų ir pensijų mažinimo, kuris palietė gyventojus nepriklausomai nuo jų negalios, Graikijos taupymo priemonės skatina dalinį arba visišką socialinių paslaugų teikimo nutraukimą²⁰, subsidijų pagalbinei įrangai ir medicinos priemonėms mažinimą bei neįgalumo pašalpų mokėjimo atidėjimą daugiau nei 6-iems mėnesiams.²¹

Lietuvoje per pastaruosius du dešimtmečius įvyko daug teigiamų pokyčių, vykstant socialinę neįgaliųjų integraciją tokiose srityse, kaip švietimas, sveikatos apsauga, užimtumas, kultūra ir fizinės aplinkos prieinamumas (pastatų, transporto, informacijos, ryšių ir kt.). Tačiau dėl ekonominės krizės pritaikius bendrą viešojo sektoriaus išlaidų mažinimo politiką, neigiamas pasekmes pajuto ir neįgalieji Lietuvoje. Buvo sumažintos ne vien valstybės neįgaliesiems mokamos netekto darbingumo pensijos, kompensacijos už slaugą ir rūpybą, bet ir ženkliai sumažėjo Nacionalinių neįgaliųjų integracijos programų 2003-2012 ir 2013-2019 m. biudžetai, ir tuo būdu neįgaliesiems buvo teikiama mažiau paslaugų. Tai neigiamai paveikė neįgaliuosius, o ypač gaunančius žemas pajamas. Pavyzdžiui, 2013-iais Lietuvoje buvo 170 000 darbingo amžiaus neįgaliųjų, o tik 28% iš jų dirbo (Užimtumo didinimo 2014-2020 m. programa²²). Tai rodo labai žemą neįgaliųjų užimtumo lygį palyginus su visais Lietuvos darbingo amžiaus gyventojais, nes bendras gyventojų nedarbo lygis siekia apie 12%. Ypač neramina specialiųjų priemonių neįgaliam jaunimui stoka švietimo, mokymo ir įsidarbinimo galimybių, kultūros, laisvalaikio srityse. Labai svarbu, kad gerėjant ekonominei situacijai Vyriausybė

20 Įskaitant dienos rūpybos centrus, pagalbos namuose paslaugas, profesinį mokymą, reabilitaciją ir lopšelius bei mokyklas, kurių dalis buvo įkurtos, gaunant paramą iš Europos Sąjungos Socialinio fondo (ESF).

21 EFC, Europos Žmogaus teisių ir negalios fondų konsorciumas, Europos vyriausybės taupymo planų dėl neįgaliųjų teisių vertinimas, 2012, http://www.efc.be/programmes_services/resources/Documents/Austerity2012.PDF, prieinama internete 2014 m. vasario 14 d.

Bernard Brunhes International BPI grupė, Europos vyriausybės taupymo planų dėl neįgaliųjų teisių įtakos vertinimas, 2012, http://www.enil.eu/wp-content/uploads/2012/12/Austerity-European-Report_FINAL.pdf prieinama internete 2014 m. vasario 14 d.; Eleni Strati, Neįgaliųjų politikos Graikijoje tendencijos 2008-2011 m.: Socialinis aprūpinimas-Užimtumas-Švietimas, 2012, http://www.disability-europe.net/content/aned/media/Powerpoint%20Strati_Eleni_Presentation.pdf, prieinama internete 2014 m. vasario 14 d.

22 Užimtumo didinimo 2014–2020 metų programa, (Valstybės žinios, 2013, nr. 105-5154).

kuo greičiau priimtų sprendimus grąžinti sumažintas išmokas bei programų finansavimą į ankstesnį lygį ir, atsižvelgus į pragyvenimo lygį, paramą neįgaliesiems proporcingai padidinti.

Siekiant įgyvendinti ES socialinės politikos tikslus ir užkirsti kelią neįgaliųjų diskriminavimui, būtina užtikrinti socialines garantijas, apsaugant neįgaliuosius nuo agresyvių fiskalinių taupymo priemonių. Strategijos „**Europa 2020**“ keliami tikslai tampa sunkiai pasiekiami dėl žemo neįgaliųjų užimtumo lygio bei jiems prieinamų paslaugų ir išmokų mažinimo. Dėl to šį strategiją neįgaliesiems asmenims atrodo nutolusi nuo realybės ir kelia abejones bei nusivylimą.

Vargu, ar neįgaliesiems bus prieinamos oraus gyvenimo sąlygos ir jie galės prisidėti prie tvarios visuomenės pažangos kūrimo, jeigu bus panaikinti neįgaliesiems apsaugoti skirti saugikliai. Siekiant išvengti šių asmenų socialinės atskirties augimo, turi būti skatinamas jų dalyvavimas **švietimo sistemoje**, sudarytos galimybės patekti į **darbo rinką**, kompensuojamos neįgaliųjų patiriamos papildomos pragyvenimo išlaidos: techninės pagalbos priemonės, medikamentai, higienos išlaidos ir kt. (pagal skaičiavimus Ispanijoje tokios išlaidos sudaro papildomai 18,000€ per metus). Europos valstybėms taupant finansinius išteklius, neįgalieji atsiduria prie **socialinės atskirties, izoliacijos ir skurdo ribos**. Strategijoje „**Europa 2020**“ numatyta tvarus ekonomikos augimas Graikijoje, Ispanijoje ir Lietuvoje gali būti užtikrintas tik skatinant **neįgaliųjų dinamišką dalyvavimą visuomenėje ir darbo rinkoje**.

2013 m. gruodžio 23 d. **JT Generalinė Asamblėja** pirmą kartą **sukvietė Aukšto lygio pripažintų asmenų grupės susitikimą dėl neįgaliųjų ir plėtros**. Susitikimo metu buvo priimtas dokumentas, kuriame numatyta ekonomikos augimas po 2015 metų, atsižvelgiant į asmenis, turinčius negalią, ir skatinant jų integracijos procesus. Tačiau, kuomet įvedamos agresyvios fiskalinio taupymo priemonės Ispanijoje, Graikijoje ir Lietuvoje, vyksta priešingi procesai nei numatyta Jungtinių tautų organizacijos dokumentuose.

Būtinai valstybės institucijų dalyvavimas ir jų efektyvūs veiksmai, bendra-

darbiaujant su socialiniais partneriais („nieko mums be mūsų“), siekiant neįgaliųjų teisių įgyvendinimo, tuo prisidedant prie tvarios ir teisingos Europos plėtros. Be stiprios valios ir reikalingų materialinių ir žmogiškųjų priemonių, bus labai sudėtinga šias teises įgyvendinti.

Kita vertus, neįgalieji turėtų daugiau dėmesio skirti **savo teisių gynimui**. Pristatant vieną trumpą teatro spektaklį Graikijoje, instruktorius, vaidinęs darbdavį, įžeidė išgalvotą veikėją Marios'ą. Kai padavėjas Marios sudaužė keletą stiklinių, darbdavys užriko ant jo, sakydamas: „Aš tave pasamdžiau tik dėl to, kad pasigailėjau tavęs, kai pamačiau tave tokį.“ Marios nieko neatsakė, kaip ir kiti dalyviai, kurie dalyvavo kaip auditorija. Taip kalbėdamas, instruktorius norėjo išprovokuoti dalyvių reakciją, tačiau dalyviai neužtarė Marios (nors galėjo tai padaryti, kadangi Forumo teatro taisyklės leidžia pakeisti spektaklio eigą). Dalyviai suvokė, jog darbdavys įžeidinėja, tačiau nei Marios, nei auditorija neišdrįso pasakyti: „Jūs negalite su manim taip kalbėti!“. Instruktorius atkreipė jų dėmesį į tai, kad jie nepareikalavo tinkamo elgesio ir nekovojo už savo teises, ir niekas kitas už juos to nebūtų padaręs.

Svarbiausias pasiūlymas, išreikštas dalyvių informatyviose sesijose, buvo suteikti jiems daugiau galimybių **švietimo srityje**. Ypač tokioje šalyje kaip Graikija, kur beveik visi neįgalūs vaikai lanko specialiąsias mokyklas, taigi yra svarbu, kad vaikai susitiktų ir išmokytų gyventi su savo negalia. Piliečiai turi išmokti galvoti taip: „Jei valstybė to nepadarė, padarysiu – aš!“ Tokio rezultato galima pasiekti, jei vaikai, neturintys negalios, bendraus su neįgaliais vaikais. Tai yra vienintelis kelias jiems suprasti, kad kiekvienas žmogus yra su gerosiomis savybėmis, apribojimais ir savo teisėmis.

Jei mes, visi ES piliečiai, norime siekti pažangaus Europos augimo, pirmiausiai reikia, kad valstybės ir jų priimtoms svarbiausios normos iš tikrųjų gintų kolektyvinį supratingumą. Ir atvirkščiai, jei neatsižvelgiama į piliečių nuomonę priimant sprendimus, kurie juos liečia, kai neužtikrinamos gyvybiškai būtinos paslaugos ir teisės, didinama tam tikrų grupių atskirtis, kai skatinama

socialinė nelygybė ir sistemos neveiklumas, **einama neteisingu keliu, kuris tikrai nenuves pažangaus, tvaraus ir integruojančio augimo link.** Tikimės, kad neįgalių jaunuolių nuomonė apie strategiją „Europa 2020“, pateikta šiuo projektu, gali prisidėti, didinant jų oraus gyvenimo lūkesčius, o tai leistų jiems artimiausioje ateityje lygiavertiškai prisidėti prie mūsų visuomenės plėtros ir augimo, siekianti pažangaus, tvaraus ir aprėpiančio Europos augimo.

Informatyviose sesijose aptarus strategiją „Europa 2020“, išvados nėra labai pozityvios ar teikiančios vilčių. Tikslai, kuriuos užsibrėžė Europos Sąjunga pažangiam, tvariam ir aprėpiančiam augimui yra itin aukšti ir gana tolimi, norint juos pasiekti per 6-erius metus. Susidaro įspūdis, kad menkai atsižvelgiama į realybę, kurioje kasdien gyvena neįgalieji, ir į daugelį struktūrinių problemų, kurias šiuo metu paaštrino ekonominė krizė. Tačiau **ekonominis ir socialinis neįgaliųjų dalyvavimas yra labai svarbus, siekiant sėkmingo ES strategijos „Europa 2020“ įgyvendinimo ir kuriant pažangų, tvarų ir integruojantį augimą**²³.

23 Choi A., Calero J. „Neįgaliųjų indėlis, siekiant pagrindinių strategijos „Europa 2020“ tikslų“ (‘The contribution of the population of disabled people to the attainment of Europe 2020 Strategy headline targets’, Disability & Society, 2013, Vol. 28, Nr. 6, 853–873.

PRIEDAI

1 priedas

Skriaudžiamųjų teatras: pagrindiniai principai

Forumo teatras yra teatro technika, kurią Brazilijoje sukūrė gydytojas Augusto Boal'is praėjusio amžiaus aštuntojo dešimtmečio pradžioje, kaip savo žymiojo Skriaudžiamųjų teatro (ST) dalį. Remdamasis pedagoginėmis Paulo Freire'o teorijomis, socialine Bertolt'o Brecht'o estetika ir įprastais teatriniais pratimais bei žaidimais, Boal'is sukūrė ST kaip lanksčią interaktyvių pratimų, žaidimų, improvizacijų ir labiau struktūrizuotų teatrinėlių technikų sistemą. Dėl ST praktiškumo ir pritaikomumo, ši technika taikoma gydytojų visame pasaulyje įvairiose situacijose ir naudojama įvairioms socialinėms funkcijoms.

Teorinis ir filosofinis pagrindas

Švietėjas ir filosofas iš Brazilijos Paulo Freire'as (1921-1997) buvo kritinės pedagogikos šalininkas. Kritinė pedagogika, turinti savo ištakas teoretinėje neo-Marksistinės literatūros apie Kritinę teoriją²⁴ dalyje, yra progresyvių švietėjų reakcija į institucionalizuotas funkcijas. Tai yra mėginimas dirbti su švietimo ir kitomis institucijomis, keliant klausimus studentams apie valdžios nelygybę, apie netikrus galimybių ir nuopelnų mitus ir apie tai, kaip tikėjimo sistemos skatina tokius elgesio elementus, kai individai ir grupės nebetenka net galimybės abejoti ar keisti savo gyvenimą²⁵. Freire'as pasiūlė

24 Kritinę teoriją pirmasis aprašė Max'as Horkheimer'is (1895-1973) iš Frankfurto Sociologijos mokyklos 1937 m. straipsnyje "Tradicinė ir kritinė teorija" ("Traditional and Critical Theory"). Kritinė teorija – tai socialinė teorija, orientuota į visos visuomenės kritiką, skatinant jos pokyčius, priešingai nei tradicinė teorija, kuri siekia tik suprasti ar paaiškinti visuomenę. Horkheimer'is norėjo išskirti kritinę teoriją kaip radikalią, emancipuojančią marksistinės teorijos formą, kritikuojančią tiek mokslo modelį, iškeltą loginio pozityvizmo, tiek tai, ką jis ir jo kolegos manė esant paslėptu pozityvizmu ir tradicinio marksizmo bei komunizmo autoritarizmu.
http://www.princeton.edu/~achaney/tmve/wiki100k/docs/Critical_theory.html

25 N.C.Burbules ir R.Berk, *Critical Thinking and Critical Pedagogy: Relations, Differences, and Limits*, Critical Theories in Education, Thomas S. Popkewitz and Lynn Fendler eds., Routledge, 1999, p.1

naują *teorijos* reikšmę, gerokai nutolusią nuo jos tradicinės prasmės. Jis ją suformulavo, atsižvelgdamas į žmogų jo santykiuose su kontekstu ir su realybe, kurioje jis gyvena. Ši teorija charakterizuojama vienu svarbiu transformaciniu elementu: realybės tyrinėjimo nauja metodologija, pereinant nuo pasyvaus prie dinaminio požiūrio, susiejant teoriją su praktika. Šis naujasis jo sukurtas santykis tarp teorijos ir praktikos atvėrė daug didelių naujo teorinio tyrinėjimo sričių, naują pedagoginių praktikų tyrimą apie individo požiūrius ir santykį į save, į kitus ir į pasaulį. Autorius neturi tikslo siūlyti šviečiamojo požiūrio, kuris susieja teoriją su praktika ir atvirkščiai: veiksmas, stebėsena ir reakcija vyksta vienu metu ir santykiuose su tarpusavio priklausomybe. Šių naujų prielaidų pagrindu jis sukūrė naują teoriją, kurią pristatė savo knygoje *Skriaudžiamųjų Pedagogika* (1970)²⁶. Pirmajame knygos skyriuje jis aprašo reiškinį arba tiksliau procesą, kuris vyksta skriaudiko/skriaudžiamojo sistemoje ir remiasi valdžios balansu, kuris iš tikrųjų skatina skriaudiką. Po to jis apibrėžia *dehumanizavimo* ir *nurodinėjimo* procesus, kur *dehumanizavimas* reiškia žmogaus ir politinių teisių pažeidimą, socialinę neteisybę, badą ir žinių prieinamumo neigimą²⁷. Savo ruožtu nurodinėjimas reiškia tam tikrų skriaudiko vertybių introjekciją, kai skriaudžiamasis pokyčius suvokia kaip skriaudikas. Tam, kad galima būtų pasipriešinti šiems dviem procesams, Freire'as įveda *konscientizacijos* (*conscientization*) sąvoką. Ji apima du subprocesus: *sąmoningumo didinimą* (*consciousness raising*) ir *kritinį švietimą* (*critical education*). *Sąmoningumo didinimas* apibrėžiamas kaip žmogaus, nelaikomo daiktu ar instrumentu, būklės supratimas, o tuo tarpu kritinis švietimas atskiriamas nuo *globėjiško švietimo* (*custodian education*). *Globėjiško švietimo*, kurio siekia ir kurį skatina skriaudėjas, požiūris į mokinį yra tarsi jis būtų „konteineris“, į kurį mokytojai „supila“ savo žinias. *Kritinis švietimas*, priešingai, galėtų būti geidžiama skriaudžiamojo būklės pabaiga, ir jo tikslas yra dialogas, charakterizuojantis mokymąsi ir socialinį gyvenimą.

26 P.Freire, *Pedagogy of the Oppressed*, Continuum, New York – London, 2000.

27 P.Freire, *Pedagogy of the Oppressed*, p. 43-70.

Šio pedagoginio požiūrio, sustiprinto sociologiniais ir lingvistiniais ženklais, taikymo pedagogikoje rezultatas yra švietimo praktikos laiko organizavimas, padalinant jį į tris svarbiausius momentus:

- *Tematinis* tyrimas, kurio metu mokinys ir mokytojas siekia naudoti individualią ir socialinę kalbą (jų gyvenimo kontekste) ir tokius žodžius, kurie geriausiai apibrėžia pagrindinius jų pačių biografijos klausimus;
- Pagrindinių klausimų *tematizavimas*, kurie iškilo mokiniui ir mokytojui pirmajame žingsnyje bei jų *iššifravimas*: klausimų, analizuotų tikslime jų kontekste ir aplinkoje, socialinės svarbos gilinimas;
- *Problematizavimas*, kuris apima perėjimą nuo magiško požiūrio prie kritinio požiūrio į kylančius socialinius klausimus. Šis momentas yra labai svarbus, transformuojant šiuos mazgus iš individualių į socialinius matmenis, kaip tai aprašyta dviejuose ankstesniuose žingsniuose²⁸.

Tuo pačiu laikotarpiu Augusto Boal'is (1931-2009) pradėjo savo kelią, griaudamas teatrinę tradiciją ir kovodamas prieš nelygybę. Šeštajame dešimtmetyje, baigęs inžinerijos mokslus, jis pasirinko toliau sekti savo aistra teatrui ir išskrido į Jungtines Valstijas mokytis naujų aktorystės metodologijų. Gyvendamas Niujorke, jį įtakoją naujasis metodas, sukurtas rusų aktoriaus ir dramaturgo Konstantino Stanislavskio (1863-1938). Pats svarbiausias metodo bruožas, pasiūlytas Stanislavskio, yra *subteksto sąvoka*, kuri leidžia pakeisti klasikinių vaidybos metodikų perspektyvą, visą dėmesį skiriančią vien tik tekstui, į tokią, kuri daugiau dėmesio skiria psichologinėms veikėjų savybėms. *Subtekstas* tampa kūrybinių strategijų rinkiniu (mintys, motyvai, jausmai, savybės, praeities įvykiai), kurios padeda aktoriui gyventi ir teksto žodžius bei veikėjų veiksmus padaryti įtikinamais²⁹. 1956-aisiais metais

28 Palyginkite su T.Baraua, T.Motos Terue, *De Freire a Boal*, Ciudad Real, NAQUE, 2009.

29 G.Sofia, *Lo spettatore in gioco. Sottotesto, sottopartitura e meccanismo specchio* in *Il Lettore in Gioco*, Edizioni CàFoscari, Venezia 2013, p.69-71

<http://edizionici.unive.it/index.php/Inn/article/viewFile/346/250#page=68>.

Boal'is pradėjo dirbti režisieriumi Teatro Arenoje San Paulo mieste ir galėjo skirti ypatingą dėmesį aktorių mokymui, organizuodamas dramos kursus, turėdamas tikslą kitaip apibrėžti teatro ir aktorių socialinį vaidmenį. Mes galime apibrėžti šį momentą kaip trajektorijos pradžią, kuri vėliau nuvedė autorių iki pirmųjų introspekcijos formų ir leido jam pareikšti, kad „*žmonės nekuria teatro, nes jie patys yra teatras. Kai kurie be to, kad jie patys yra teatras, kuria teatrą*“³⁰. Fizinis ir protinis mechanizavimas, kurie įgaunami kasdieniame gyvenime, visgi gali būti snaudžiančios kūrybinės savybės, įgimtos individualioje dimensijoje, mažinančios kiekvieno žmogaus turimas kūno ir biografinės atminties tyrinėjimo galimybes. Taigi, anot Freire'o, „*per teatrą asmuo išvysto savo savigarbą, skriaudžiamas kūnas išsivaduoja iš kasdienio gyvenimo, iš visuomenės*“³¹. Tiek Freire'as, tiek Boal'is sukūrė metodologijas, kurios aiškiai turi vieną bendrą viltį, sukonstruoti žinias ir mokomąjį aktą, ugdyti žmogų, sugebantį mąstyti transformacijomis, laisve ir kurti naują individą. Abiem brazilų autoriams svarbus dialogas, be jo nėra ir komunikacijos, ir autonomija negali būti sukurta, jei ji nėra visuomeninio veiksmo rezultatas: negali būti švietimo be socialinės intervencijos³². Šiame kontekste Boal'is nustato tris mechanizacijos ir neinformuotumo lygius: kūniškąjį, psichologinį ir psicho-socialinį, kurie yra tarpusavyje susiję. Bet kuriuo atveju, šiuo keliu turi būti einama grupėje, ir jis laikomas idealiu kontekstu pokyčių dinamikai³³.

Individai, diskutuojami ir klausinėjami apie savo perspektyvas, kontaktuoja tarpusavyje ir kartu keičia tai, kaip jie suvokia, interpretuoja pasaulį. Freire'ui (ir Boal'iu) dialogas yra ne paprasta technika, turinti tikslą pasiekti

30 A.Boal, *The Rainbow of Desire: The Boal Method of Theatre and Therapy*, Routledge, 1995.

31 Ibd. Tania Baraua, Tomas Motos Terue, *De Freire a Boal*.32 A.Tomelli, *Dalla pedagogia degli oppressi al teatro dell'oppresso*, Educazione Democratica – Rivista di Pedagogia Democratica, March 2012, p.23

http://www.educazionedemocratica.org/pdf/ED_3_2012.pdf#page=23.

32 A.Tomelli, *Dalla pedagogia degli oppressi al teatro dell'oppresso*, Educazione Democratica – Rivista di Pedagogia Democratica, March 2012, p.23 http://www.educazionedemocratica.org/pdf/ED_3_2012.pdf#page=23.

33 A.Tomelli, *Dalla pedagogia degli oppressi al teatro dell'oppresso*.

tam tikrų rezultatų, bet sudėtinė pačios žmogaus prigimties dalis. Iš tiesų, pradinis ST pokalbio taškas yra teorinė situacijos analizė, pradinis bendruomenės skriaudos tyrimas. ST veiklos pagrindas yra apklausti žmones, kurie ten gyvena, jie teatriškai išreiškia tas skriaudas, kurias jaučia³⁴. Todėl ST nesiekia pateikti jokių tiesų, bet vietoje to veda prie *Sokrato požiūrio (maieutic approach)*³⁵, pagal kurį individas siekia dialogo ir konfrontacijos, naujų ir nestereotipinių atsakymų paieškos³⁶. Jis pasiūlo keletą technikų, kurios turi aiškų tikslą įgalinti žinių procesus ir skriaudikiškos realybės transformavimą.

Forumo teatras

Forumo teatras atsiradimui gimė Peru, kai vienas žiūrovas buvo nepatenkinamas spektaklio metu, nes negalėjo matyti aktorių ir pateikė savo pasiūlymus. Tai pjesė, kuri parodo neigiamą, skriaudikišką situaciją. Publika yra kviečiama dalyvauti ir ieškoti sprendimų, ir pagaliau ji pakeičia pagrindinį veikėją. Į Forumą galima žiūrėti kaip į savotišką idėjų socialinius klausimus kūrimą, kurio metu Jūs mėginatė nutraukti *mechanizavimą*, kuris lydi Jūsų atsakymus į problemas. Tai charakterizuojama dviem pagrindinėmis savybėmis:

- Scena pranyksta ir auditorija tampa aktyvi. Žiūrovai tyrinėja, analizuoja, rodo ir transformuoja realybę, kurioje gyvena. Boal'is pabrėžia būtiną poreikį užkirsti kelią auditorijos izoliacijai. Terminas *žiūrovas* reiškia, kad dalyviai yra mažiau, negu žmonės, ir todėl juos reikia humanizuoti, grąžinti jiems jų gebėjimą veikti visa apimtimi. Jie turi būti subjektai, aktoriai, lygūs tiems, kurie yra priimami kaip aktoriai, kurie savo ruožtu turi

34 Palyginkite su R. Mazzini, *Teatro dell'oppresso e Educazione alla pace*, "Mosaico di Pace", n.1, sett. 1990.
 35 *Maieutic process*, arba *Sokrato procesas* yra vienas iš Sokrato metodo procesų. Tai yra idėjų ir sprendimų "gimimo" galvoje procesas. Jis užduodavo klausimą, tuomet lygindavo vieną pavyzdį su kitu, pastebėdamas panašumus ir skirtumus. Sokrato tikslas, buvo padėti paprastiems žmonėms išsiaiškinti *savo pačių* moralei gero elgesio sampratą, kad jie patys galėtų gyventi geresnį moralinį gyvenimą, kurdami patys save (*psyches*).
 Žr.: I.L.Götz, *On the Socratic method*, in *Philosophy of Education*, 1999 – ojs.ed.uiuc.edu, p.84-93
<http://ojs.ed.uiuc.edu/index.php/pes/article/viewArticle/2031>.

36 Tai glaudžiai susiję su Freire'o vizija. Palyginkite P.Freire, *Educazione come pratica della libertà*, Milano, Mondadori, 1977, p. 180.

būti ir žiūrovai. Tai pašalins bet kokią valdančiosios klasės sampratą ir tai, kad teatras vien tik vaizduoja jų idealus, kai tuo tarpu auditorija yra pasyvi tų vaizdinių auka. Tokiu būdu žiūrovai nebedeleguoja savo galių veikėjams galvoti arba vaidinti vietoje savęs. Jie išlaisvina save ir galvoja ir vaidina sau³⁷.

- Tokiam realybės tyrinėjimui vadovauja savotiškas padėjėjas/instruktorius: Linksmuolis (the Jolly). Daugeliu atvejų, bet ne visada, tai būtų dramos būrelio vadovas. Šis asmuo atsakingas už proceso logistiką ir užtikrina, kad viskas vyktų teisingai, tačiau niekada nekeičia spektaklio turinio, nes tai paliekama *žiūrovams*.

Bibliografija

- T. Barauna, T. Motos Terue, *De Freire a Boal*, Ciudad Real, NAQUE, 2009
 A. Boal, *The Rainbow of Desire: The Boal Method of Theatre and Therapy*, Routledge, 1995
 N. C. Burbules and R. Berk, *Critical Thinking and Critical Pedagogy: Relations, Differences, and Limits in Critical Theories in Education*, Thomas S. Popkewitz and Lynn Fendler eds. , Routledge, 1999
 P. Freire, *Pedagogy of the Oppressed*, Continuum, New York – London, 2000
 P. Freire, *Educazione come pratica della libertà*, Milano, Mondadori, 1977
 I. L. Götz, *On the Socratic method, in Philosophy of Education*, 1999
 R. Mazzini, *Teatro dell'oppresso e Educazione alla pace*, in *Mosaico di Pace*, n.1, sett. 1990
 G. Sofia, *Lo spettatore in gioco. Sottotesto, sottopartitura e meccanismo specchio in Il Lettore in Gioco*, Edizioni CàFoscari , Venezia 2013
 A. Tomelli, *Dalla pedagogia degli oppressi al teatro dell'oppresso in Educazione Democratica – Rivista di Pedagogia Democratica*, March 2012
 Wardrip-Fruin, Noah, N.Montfort, *From Theatre of the Oppressed*, The New Media Reader, Cambridge, MIT, 2003

37 Boal'is palaiko idėją, kad teatras nėra revoliucingas pats savaime, tačiau jis yra revoliucijos repeticija. Palyginkite Wardrip-Fruin, Noah, N.Montfort, *From Theatre of the Oppressed*, The NewMediaReader. Cambridge, Mass., MIT, 2003, p.339-352.

2 priedas

Forumo teatro gairės

- Forumo teatro pjesėje gali vaidinti kiekvienas, nereikia jokios patirties, ir **aktoriams nereikia didelių aktorinių sugebėjimų**, tačiau jie turi asimiliuotis ir gerai suprasti tą situaciją, kurią jūs piešiate;
- **Spektaklis kuriamas aktorių** kelių parengiamųjų užsiėmimų metu, mokytojas įtraukia juos į žaidybinius bei apšilimo pratimus ir diskusijas apie tas situacijas, kurios bus rodomos;
- Nėra jokio aiškaus scenarijaus. Aktoriams padeda pagrindinės žinios ir veikėjų apibūdinimai, kuriuos jie sužinojo parengiamųjų užsiėmimų metu.

Kaip sukurti spektaklį

- Grupė turėjo pasirinkti temą (priespauda), kurią jie norėtų parodyti, ir kokią bendrą idėją pristatyti auditorijai. Reikia pateikti realią bendrąją informaciją, ji turi būti aktorių aptarta ir priimta, nes Forumo teatras stengiasi kelti klausimus šia tema tiek aktoriams, tiek auditorijai. Svarbu prisiminti, kad **Forumo teatro pagrindinis tikslas yra ne ieškoti sprendimų, bet išlaisvinti „skriaudžiamąjį“ iš „skriaudiko“**. Šia prasme galima rasti ne vieną, bet kelis sprendimus, nes viskas priklauso nuo skirtingų požiūrių, kuriuos gali turėti auditorijos atstovai šiuo klausimu.
- Labai svarbu, kad grupės nariai glaudžiai bendradarbiautų ir kurtų malonią aplinką bei paramos dvasią tarp grupės narių. Tai yra pagrindinis žaidimų-pratimų ir apšilimo pratimų tikslas parengiamojo užsiėmimo metu, o tai padeda išvengti fizinių ir psichologinių barjerų grupėje;
- Įsivaizduojami keli veikėjai, kurie galėtų dalyvauti pastatyme ir parenkamas **pagrindinis veikėjas**, kuris įkūnys skriaudžiamuosius, t. y. pačios pjesės temą. Auditorija turėtų identifikuotis su šiuo veikėju;
- Parenkami kiti veikėjai (**priešininkai/skriaudikai**), įkūnijantys skriaudikiškąsias jėgas ir tuos sunkumus, kuriuos patiria pagrindinis veikėjas;

- Parengiamųjų užsiėmimų metu (ir po apšilimo pratimų) improvizuojamos situacijos, kuriose pagrindiniam veikėjui trukdo jo priešininkai. Svarbu nustatyti, kaip elgsis aktoriai ir aptarti grupėje, kaip tai galėtų būti geriau atlikta;
- Sukuriamas pirmasis spektaklio variantas, šiame etape reikia mėginti įsivaizduoti galimą auditorijos reakciją ir repetuoti, kaip į ją atsakyti. Tai labai svarbi dalis, nes tai, kaip pasiruošta atsakyti į auditorijos klausimus gali paskatinti arba nuslopinti diskusiją spektaklio metu;
- Analizuojamas dialogas ir nustatomi **tiksiai, uždaviniai ir kliūtys**. Kiekvienu momentu kiekvienas veikėjas turi pagrindinius tikslus ir uždavinius, kuriuos jis ar ji turi pasiekti. Įtampa sukuriama tada, kai šioms tikslams pasipriešina kokios nors kliūtys. Kliūtys – tai kitų veikėjų veiksmai, įvykiai, arba paties veikėjo vidinės emocinės kliūtys;
- Dialogas taip pat gali **perteikti svarbią informaciją** auditorijai ir pagilinti supratimą apie veikėjo atitinkamą vidinį pasaulį (*subtekstą*);
- Kai scenarijus jau paruoštas, reikia daug kartų repetuoti, kad aktoriai giliai viduje pajustų savo vaidmenis.

Juokdarys

- Juokdarys scenoje turi jaustis labai gerai ir būti atsipalaidavęs. Jis turi elgtis kaip pranešėjas ar dainius, kuris pasakoja istoriją;
- Spektaklio pradžioje Juokdarys įeina į sceną ir apšildo publiką savo klausimais, diskusija ir interpretacija;
- Prasidėjęs spektakliui Juokdarys stovi nuošaliai ir stebi publiką, kviesdamas reaguoti, klausti, ir visa tai gali paskatinti dialogą (pvz. kai kas nors nusivylęs palieka savo vietą);
- Kai spektaklis suvaidinamas pirmą kartą, Juokdarys prašo klausinėti ir pateikia užuominų pagal išgirstas pastabas ir komentarus, kad publika galėtų pagalvoti apie tai ką matė. Šiame etape **Juokdarys tik prašo klausinėti, bet nelaukia atsakymų**. Taip elgdamasis jis/ji priverčia dalyvius galvoti, kad tai buvo jų mintis pradėti pokyčius.

- Po to Juokdarys paprašo spektaklį pradėti iš naujo. Juokdarys gali paprašyti aktorių vaidinti spektaklį tiek kartų, kiek jis/ji mano reikia publikai, kad ji suvoktų pagrindinę problemą, kurią nagrinėja šis spektaklis.

Spektaklio metu ir po jo

- Galutinis tikslas yra išlaisvinti „skriaudžiamuosius“, **kuriant naujas idėjas**. Yra svarbu pabrėžti, kad nėra nei teisingų, nei neteisingų idėjų, ir nėra jokios būtinybės pasiekti vienos nuomonės.
- Juokdarys skatina **diskusijas 3-mis etapais**:
  - 1. Kas atsitiko? Kas dalyvavo?**
  - 2. Kieno mes pusėje?**
  - 3. Ar rezultatas buvo neišvengiamas, ar įvykiai galėjo pakrypti kitaip?**
- Vykstant diskusijai tam tikru momentu Juokdarys sustabdo žiūrovus, reiškiančius savo idėjas, ir prašo juos „įgyvendinti“ jas scenoje;
- Visi nori tai atlikti, vaidindami pagrindinį veikėją; jis/ji pasiima vieną iš savo daiktų, kad geriau jaustųsi scenoje, ir vaidina tai, kokį sprendimą siūlo šiai problemai spręsti;**
- Kiti aktoriai yra repetavę ir pasiruošę reaguoti į tokią „improvizaciją“;
- Kai publika jau išmėgino pačius aiškiausius sprendimus, Juokdarys gali nutarti toliau gilinti diskusiją;
- Pabaiga priklauso nuo Juokdario nuovokumo suprasti, kaip publika dalyvauja diskusijoje ir kiek naujų idėjų iškelia.

FondazioneGiacomoBrodolini

